

KUND ATTILA

„Ha olyan férjet választana, akinek a vére zsidó vérrel keveredett...”

Faji antiszemitizmus és családi botrány dr. Bársony János végrendelete körül

1926-ban különös per kezdődött a Budapesti Törvényszéken. A néhány hónappal korábban elhunyt országos ismertségű orvosprofesszor, Bársony János özvegye arra kérte a bíróságot, hogy annullálja néhai férje végrendeletének azt a pontját, mely az akkor még nem nagykorú Éva lányukat – a professzor egyetlen gyermekét – eltiltotta attól, hogy olyan férfival kössön házasságot „akinek a vére zsidó vérrel keveredett”. Bársony János a korabeli tudományos elit egyik befolyásos személyisége, a jobboldali orvosi körök vezéralakja volt. Faji elképzelései, nacionalista eugenikai nézetei jelentős hatást gyakoroltak a közvéleményre, és a végrendelet azt mutatja, hogy felfogását magánéletében is érvényesíteni kívánta.

A magyar történetírás sokáig mostohán kezelte a „fajbiológia”, a „tudományos” rasszizmus két háború közötti történetét, az elméletek értelmezését, azok befolyásának vizsgálatát.¹ Az utóbbi időszakban a kérdéssel foglalkozó szakirodalom örvendetesen kibővült, de inkább csak Méhelj Lajos tevékenységét tárgyalja.²

¹ A korábbi évtizedek munkái közül megemlítendő két, az 1960-as években készült – és a kor szemléletét magán viselő – dolgozat: PAPP Károly: *Méhelj Lajos, a fajelmélet képviselője*. Doktori disszertáció, kézirat. ELTE Egyetemi Könyvtár, Budapest, 1966; illetve DÓSA Rudolfné: *A fajbiológia a magyar fasizmus szolgálatában. Tudományos Közlemények – Budapesti Orvostudományi Egyetem Marxizmus–Leninizmus Tanszék*, 1967/1. 1–22.

² Lásd például Gyurgyák János munkáit: GYURGYÁK JÁNOS: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 387–397.; GYURGYÁK JÁNOS: *„Ezzé lett magyar hazátok.” A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 261–266.; GYURGYÁK JÁNOS: *Magyar fajvédők*. Osiris Kiadó, Budapest, 2012. 87–101., 244–248. Rajta

A fajbiológia többi képviselője sokkal ritkábban jelenik meg a szerkunder irodalomban, legtöbb esetben csak említés szintjén.

Korabeli jelentőségéhez képest Bársony János ma is alulkutatott szerzőnek számít, noha többen is foglalkoztak vele részletesebben. Szállási Árpád rövid cikkében Bársony életútját foglalta össze.³ Kund Attila összegezte eugenikai és faji nézeteit,⁴ illetve bemutatta szexualitásról és reprodukcióról alkotott elképzelését.⁵ Bársony Jánosról olvashatunk még néhány, a korszakkal foglalkozó monográfiában: Marius Turda a magyar eugenika története keretében,⁶ Kovács M. Mária az orvosi antiszemitizmus,⁷ illetve a *numerus clausus* törvény⁸ kontextusában tárgyalta Bársony gondolkodását.

Bársony életútjának, elméletének monografikus feldolgoása azonban még várat magára. Ezért a per történetének ismertetése

kívül részletesebben foglalkozott Méhelý elméletével még Paksy Zoltán (PAKSY Zoltán: A numerus clausus meghaladása: Méhelý Lajos és a tudományos fajvédelem Magyarországon az 1920-as években. In: MOLNÁR Judit [szerk.]: *Jogfosztás – 90 éve. Tanulmányok a numerus claususról*. Nonprofit Társadalomkutató Egyesület, Budapest, 2011. 121–134.), valamint Kund Attila (KUND Attila: Méhelý Lajos és a magyar fajbiológiai kísérlete. *Múltunk*, 2012/4. 239–289.). Méhelý elképzeléseit és hatását az 1930-as és 1940-es évek jobboldali radikalizmusával foglalkozó szakirodalom is tárgyalja: PAKSY Zoltán: *Nyilas mozgalom Magyarországon 1932–1939*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2013. 52–29.; PAKSA Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták*. Osiris Kiadó–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2013. 12–13.; PAKSA Rudolf: Zsidókérdeskutató Magyar Intézet, avagy a „tudományos antiszemitizmus” Magyarországon. *Múltunk*, 2018/1. 7. Említést érdemel, hogy még a népbírósi peréről is született tanulmány: TÓTH Tamás: Méhelý Lajos és népbírósi pere. *Erdészettörténeti Közlemények*, 2011/83. 79–106.

³ SZÁLLÁSI ÁRPÁD: Bársony János professzor pályafutása, a tévedések anatómiája. *Orvosi Hetilap*, 2003. 1401–1404.

⁴ KUND ATTILA: Eugenika és fajvédelem: Bársony János professzor nézetei. In: SZAPPANYOS Melinda (szerk.): *9. Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencia előadásai*. Pécsi Tudományegyetem Grastyán Endre Szakkollégium, Pécs, 2011. 265–275.

⁵ KUND ATTILA: „Duties for her race and nation”: Scientistic racist views on sexuality and reproduction in 1920s Hungary. *Sexualities*, 2016/1–2. 190–210.

⁶ MARIUS TURDA: *Eugenics and Nation in Early 20th Century Hungary*. Palgrave Macmillan, Houndmills–Basingstoke, 2014. 149–151.

⁷ KOVÁCS M. MÁRIA: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus*. Helikon Kiadó, Budapest, 2001. 88–90.

⁸ KOVÁCS M. MÁRIA: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2012.

előtt vázlatos összefoglalót adok – a korabeli magyar fajbiológia általános sajátosságai mellett – Bársony János életrajzáról és elméletéről is. A peres eljárás ismertetésekor nagy hangsúlyt fektetek arra is, hogy az események rögzítésén túl a tanulmány bemutassa azok kontextusát, különösen a fajbiológia társadalmi elfogadottságának mértékét. És ugyan a nagy figyelmet keltő ügy végül peren kívüli egyezséggel zárult, a jogvita során elhangzott érvek rekonstrukciója, és a helyzet elemzése fontos adalékokkal szolgálhat a tudományos rasszizmus korabeli magyarországi pozíciójának pontosabb megértéséhez és talán néhány félreértés eloszlatásához.

„Tudományos” rasszizmus az 1920-as évek Magyarországon

Az 1920-as évek Magyarországonak egyik szélsőséges, ám marginalitása ellenére is befolyásos szellemi-ideológiai áramlata volt a „tudományos” rasszizmus, a *fajbiológia*.⁹ Homogén mozgalomról nem lehet beszélni, bár az irányzat néhány ismertebb alakja körül azonosíthatóak szűkebb, hívekből, tanítványokból álló csoportok. A különböző fajbiológusok között eltérő mértékű volt a kapcsolat, és faji elképzeléseikben is számottevő hangsúlyeltérések figyelhetők meg. Felfogásukban azonban több, alapvető fontosságú közös elem mutatható ki. A fajbiológia érdeklődésének fókuszában a „faj”, a „magyar faj” állt. Utóbbi fogalmon a szerzők nem kulturális képződményt, nem a nemzet egyfajta szinonimáját értették, hanem – ellentétben más korabeli, jobboldali körökben felmerült alternatív fajkoncepcióval¹⁰ – biológiai meghatározottságokat, természeti törvényeket, tehát olyan jelenségeket, melyeket kizárólag természettudományos módszerekkel lehet kutatni. A fajbiológus szerzőknél különböző

⁹ A „fajbiológia” szó csak egyike volt az irányzat akkori megnevezéseinek. Bársony János történetesen nem alkalmazta, a továbbiakban elsősorban mégis ezt fogom használni, hiszen így elkerülhetőek az egyéb korabeli elnevezések – mint az „eugenika” vagy a „fajvédelem” – használatából eredő félreértések.

¹⁰ Mint például a Szekfű Gyula-féle „történeti faj”: SZEKFŰ Gyula: A faji kérdés és a magyarság. In: *Történetpolitikai tanulmányok*. Magyar Irodalmi Társaság, Budapest, 1923. 53–92.

arányban ugyan, de egyaránt kimutatható a klasszikus eugenika, a szociáldarwinizmus és a Gobineau-féle fajelmélet hatása. A magyar fajbiológusok a külföldi elméletek recepcióján túl megpróbálták azokat a magyar viszonyokhoz igazítani és csatlakoztatni a korszak jobboldali/szélsőjobboldali diskurzusához. Írásaik közös motívuma a társadalmi és politikai problémák *biologizáló* magyarázata és a magyarság faji degenerációjának rémképe. Eltérően a klasszikus eugenikától, a fajbiológus szerzők érdeklődésének homlokterében nacionalista szempontok álltak, és egyik közös törekvésük – talán a legfontosabb céljuk – az antiszemitizmus „természettudományos igazolásának” kísérlete volt.

A fajbiológusok elméleteiket természettudományos igazságoknak próbálták beállítani, és tételeiket saját tudományos tekintélyükre alapozva hirdették. Csaknem kivétel nélkül természettudományos vagy orvosi képzettséggel rendelkeztek, a vezető figurák jelentős – a fajbiológiától független – tudományos karriert futottak be. Az irányzat ismert alakjai egyértelműen a tudáselit tagjai közül kerültek ki.¹¹ A leghíresebb fajbiológus, Méhely Lajos zoológus egyetemi professzor és az MTA rendes tagja volt, míg e tanulmány főszereplője, Bársony János neves orvosprofesszor, klinikaigazgató, budapesti rektor. Szintén a fajbiológia prominens képviselőjének tekinthető – bár e témában kevésbé termékeny szerző – Ritoók Zsigmond (1870–1938) belgyógyászprofesszor és kórházigazgató, a Magyar Orvosok Nemzeti Egyletének (MONE) első elnöke.¹² Figyelemre méltó, hogy a fajbiológia akkori ismertebb fiatal képviselői közül többen is jelentős tudományos karriert futottak be életük későbbi szakaszában. Malán Mihály (1900–1968) a második világháború utáni magyarországi fizikai antropológia meghatározó professzora volt, Koller K. Pius (1901–1979) az Egyesült Királyságban lett jelentős rákkutató.

¹¹ Az 1920-as években az egyetemi tanári tisztség egyértelműen elitpozíciót jelentett. (KOVÁCS I. GÁBOR–KENDE GÁBOR: Egyetemi tanárok a két világháború közötti Magyarországon. In: KÖVÉR György [szerk.]: *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon*. Századvég Kiadó, Budapest, 2006. 218.)

¹² Lásd RITOÓK Zsigmond: Fajtság és magyarság. *Napkelet*, 1924/1. 25–37.

Ugyan nem rendelkezett természettudományos vagy orvosi képzettséggel, e körbe sorolható a királyi kamarási méltóságot viselő Keltz Sándor is, aki az 1920-as évek közepén írásaiban, különösen a *Konzervatív világrend* című háromkötetes monstre munkájában¹³ a lehető legszélsőségesebb hangon szólalt meg, és a többi fajbiológus szerzőtől eltérően a zsidóság fizikai megsemmisítését, kiirtását indítványozta, hol eufemisztikusabban,¹⁴ hol egészen nyíltan.¹⁵

Megemlíthető még néhány ismertebb szereplő, akik ugyan nem sorolhatók az 1920-as évek magyar fajbiológusai közé, de mégis több ponton kapcsolódtak hozzájuk. Ilyen volt Kiss Sándor tanítóképzői igazgató, a korai ellenforradalom antiszemita publicisztikájának egyik kulcsalakja.¹⁶ Bár társadalmi szinten Kiss deklarálta *nem a faj biológiai fogalmát* tartotta relevánsnak,¹⁷ mégis antiszemita szövegeiben már gyakran élt biológiai és orvosi metaforákkal.¹⁸ A neves patológus, Orsós Ferenc maga is hangoztatott fajelméleti gondolatokat, de nyilvánosan csak az 1930-as évek második felétől.¹⁹ Szintén csak később lett a magyarországi „tudományos” antiszemitizmus meghatározó alakja Bosnyák Zoltán, a Zsidókérdéskutató Magyar Intézet majdani ve-

¹³ KELTZ Sándor: *Konzervatív világrend*. I. kötet. Stádium, Budapest, 1923; KELTZ Sándor: *Konzervatív világrend*. II. kötet. Nagykanizsai Nyomda és Lapkiadó Vállalat, Nagykanizsa, 1924; KELTZ Sándor: *Konzervatív világrend*. III. kötet. Nagykanizsai Nyomda és Lapkiadó Vállalat, Nagykanizsa, 1926.

¹⁴ KELTZ Sándor: *Konzervatív világrend*. III. kötet. I. m. 188.

¹⁵ KELTZ Sándor: *Konzervatív világrend*. I. kötet. I. m. 284.

¹⁶ Kiss az „egyik első fajvédő” (GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon*. I. m. 371.), a „fajvédelem” szó kiötlője (K. P.: *Fajvédelem. Magyar Nyelv*, 1942 [38] 379.), a Cion bölcseinek jegyzőkönyvéről elsőként ő irt magyar nyelvű összefoglalót: Kiss Sándor: *Cion bölcseinek titkai. A Cél*, 1921/11. 290–300.; Kiss Sándor: *Cionista tanfolyamjegyzet. A Cél*, 1921/12. 322–325.

¹⁷ Kiss Sándor: *Zsidó fajtság – magyar fajtság*. Különlenyomat „A Cél” 1918. évi 1–2. számából. Hornyánszky V. Cs. és Kír. Udv. Könyvnyomdája, Budapest, 1918. 3.

¹⁸ Például Kiss Sándor: *Zsidókórság pathológiája. A Cél*, 1921/3. 34–44. Vö. VATTAMÁNY Gyula: *A test és a bacilusok (A korporális metaforika társadalmi kontextusának száz éve)*. *Alföld*, 201/3. 95–96.

¹⁹ MESTER Attila: *Orsós Ferenc a katyáni vizsgálóbizottság debreceni tagja. Debreceni Szemle*, 2011/3. 308.

zetője, de őt már az indulása is a fajbiológiához, Méhelý Lajoshoz és *A Cél* köréhez kötötte.²⁰

A fajbiológia, a „tudományos” rasszizmus az 1920-as évek Magyarországon inkább periferikus irányzatnak számított, mégis jelentékeny hatást gyakorolt, már csak egyes képviselőinek ismertsége miatt is. Ugyan hírnevét, tudományos elismertségét egyikük sem fajbiológiai tevékenységével vívta ki, intézményi pozíciójukat felhasználták az efféle nézetek terjesztésére. Megítélésük a korabeli magyar tudományos közegben ellentmondásos volt. Tevékenységüket folyamatos viták kísérték, ugyanakkor a különböző tudományos intézmények különbözőképpen viszonyultak hozzájuk. Míg az Akadémia vezetése teljes mértékben elutasító volt,²¹ addig a budapesti tudományegyetem – akkori nevén Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem – professzori kara nagyobb megértést mutatott a fajbiológia iránt.²² Az 1930–1940-es években már tudományos munkákban is kimutatható a fajbiológia hatása,²³ és mind többször hivatkoztak fajbiológiai munkákra – ha nem is szükségszerűen egyetértően – mint legitim szakirodalomra.²⁴

²⁰ Lásd HOLTZER Loránt: Bosnyák Zolán élete és titokzatos halála. *Beszélő*, 2003/12. 85.; PAKSA Rudolf: Zsidókérdéskutató Magyar Intézet. I. m.

²¹ Lásd SÓTÉR István: *A sas és a serleg*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 127–128.; SZABOLCSI Miklós: Tagok, díjak, eszmék. *Magyar Tudomány*, 1992/8. 929.; GALI Máté: *Berzeviczy Albert, a márványarcú miniszter*. Athenaeum Kiadó, Budapest, 2017. 407–408.

²² Ez nemcsak abból következtethető, hogy az irányzat két legismertebb alakját, Bársonyt és Méhelýt vezetői – rektori, illetve dékáni – pozíciókra választották meg, de egy évtizedig Méhelý vezethette az egyetem antropológiai tanszékét. Gyula FARKAS L.: The past of Hungarian Anthropology and Future Objectives. *Acta Biologica Szegediensis*, 2000/44. 1–4. Sőt a bölcsészkar professzorai egy Méhelý Lajos által vezetendő, fajbiológiai intézet előkészítéséről is határoztak, még ha forráshiány miatt végül nem is kerülhetett sor a kutatóintézet felállítására. – Jegyzőkönyv a kir. magy. Pázmány Péter tudományegyetem bölcsészeti karának 1923. évi június hó 23-án, szombaton de. 9 órakor tartott rendkívüli üléséről. ELTE Levéltár. ELTE LE 8/a 28. 191.

²³ ERŐS Ferenc: A nemzetpolitikai lélektantól a tudományos fajelméletig: A magyar pszichológia történetének szürke zónája. *socio.hu*, 2015/2. 73.

²⁴ Néhány példa: WEIS István: *A mai magyar társadalom Budapest*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1930. 128.; René BONNERJA: Charles Darwin's Influence in Hungary. *Angol Filológiai Tanulmányok / Hungarian Studies in*

A fajbiológia alkalmasint nagyobb hatást gyakorolt a kor jobboldali diskurzusára, mint a tudományos életre, még akkor is, ha a politikában is marginális helyzetben volt. Még az 1920-as évek jobboldali radikalizmusának vezéralakjai sem tették teljesen magukévá a biológiai fajfelfogást, Gömbös Gyula még el is határolódott az elmélettől,²⁵ ugyanakkor még az ő gondolkodásában is felfedezhető a biológiai fajelméletek hatása.²⁶ De nemcsak a szélsőjobboldal, hanem a kormánypárt egyes prominensei, például Teleki Pál is követték a fajbiológia fejleményeit.²⁷ Az ellenforradalom után rendkívül befolyásossá váló jobboldali társadalmi egyesületek is gyakran fórumot biztosítottak a fajbiológusok megszólalásainak.²⁸ A magyar fajbiológia sok szempontból összekötötte az ellenforradalom és a korai 1920-as évek jobboldali radikalizmusát az 1930–1940-es évek szélsőjobboldalával – olykor személyesen is.²⁹

Egy figyelemre méltó karrier: Bársony János szakmai életrajza

Bársony János Nagyváradban született 1860-ban. Orvosi diplomáját 1884-ben szerezte, ezután tanársegédként dolgozott Kézmárcsuky Tivadar klinikáján. 1891-ben lett a szülészeti mű-

English, 1944. 213.; HÓMAN Bálint: *Ősemberek – ősmagyarok*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 2013. 142.

²⁵ Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés nyomtatványai. Napló. XVIII. k. 1923. december 17. 159–160.

²⁶ VONYÓ József: Gömbös Gyula és a zsidókérdés. In: PAKSY Zoltán (szerk.): *Az antiszemitizmus alakváltozatai. Tanulmányok*. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2005. 30. A biológiai fajelméletek mellett ugyanakkor más irányzatok is hatással voltak rá. Uo.

²⁷ Teleki Pál például *A Cél* című, Méhelő Lajos által vezetett folyóirat olvasója volt. UNGVÁRY Krisztián: *Értelmiség és antiszemita közbeszéd. Beszélő*, 2001/6. 75.

²⁸ Jó példa erre az Ébredő Magyarok Egyesületének (ÉME) 1924-ben megtartott országos kongresszusa, ahol Méhelő Lajos és Keltz Sándor nemcsak előadást tartott, de azokat később az ÉME ki is adta. MÉHELŐ Lajos–KELTZ Sándor: *Fajunk védelméről. Két beszéd*. Ébredő Magyarok Egyesülete, h. n., 1925.

²⁹ ZAKAR József: *Fajvédők az 1920-as évek Magyarorszáján*. In: RANDOLPH L. BRAHAM (szerk.): *Tanulmányok a holokausztról*. V. Balassi Kiadó, Budapest, 2011. 83.

téttan magántanára, és ekkor kezdett a Vöröskereszt kórházában dolgozni. Kézmárszky halála után ő lett a Baross utcai Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika igazgatója,³⁰ amelyet 1903-tól egészen haláláig, 1926-ig vezetett. A Tanácsköztársaság alatt ugyan rövid időre leváltották, de tanítványai követelésére három nappal később már vissza is kapta pozícióját.³¹

A Bársony János által vezetett klinika a szakterület egyik vezető hazai intézményének számított. A nőgyógyászati onkológiában Magyarországon először itt alkalmaztak sugárkezelést. 1909-ben röntgenlaboratóriumot hoztak létre, ahol az országban először röntgenbesugárzással kezeltek méhnyakrákban szenvedő betegeket, 1911-től már rádiumsugaras kezelést is végeztek.³² Bársony klinikai és oktatói tevékenysége mellett 1902-től az Országos Közegészségügyi Tanács,³³ 1903-tól pedig az Igazságügyi Orvosi Tanács tagja is volt.³⁴

Hivatalos elismertségét rangos állami kitüntetései is mutatják. 1907-ben az uralkodó a „magyar királyi udvari tanácsosi” címet adományozta neki,³⁵ két évvel később pedig a „Ferenc József Rend középkeresztje a csillaggal” kitüntetésre tett javaslatot a minisztertanács.³⁶ 1918-ban Bársony igazságügyi szakértői tevékenységéért is kitüntetésben részesült: a Lipót Rend lovagke-

³⁰ LOVRICH József: Bársony tanár. *MONTE*, 1925/2. 1.

³¹ KÁPOLNAI Iván: A Budapesti I. Számú Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika 1920 és 1990 között In: PAPP Zoltán (szerk.): *Semmelweis Ignác klinikájának múltja és jelene: Jubileumi emlékkönyv a Baross utcai Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika építésének 100. évfordulójára*. Golden Books, Budapest, 1996. 70.

³² LAMPÉ László–BATÁR István–SZÁLLÁSI Árpád: *A magyar szüléset-nőgyógyászat története*. Medicina Kiadó, Budapest, 2009. 54.

³³ Országos Közegészségügyi Tanács kinevezések. *Belügyi Közlöny*, 1902. április 13. 189.

³⁴ Az Igazságügyi Orvosi Tanács új tagjai. *Magyarország*, 1903. február 10. 8.

³⁵ A kormány az év júliusában terjesztette fel Bársonyt a kitüntetésre (*Minisztertanácsai jegyzőkönyvek*. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [továbbiakban MNL OL] K-27 19070716. 1907. 07. 16-i ülés, 17. napirendi pont, 45.), amit szeptemberben kapott meg Ferenc Józseftől (*Hivatalos Közlöny*, 1907. szeptember 16. 19.)

³⁶ *Minisztertanácsai jegyzőkönyvek*. MNL OL K-27 19090922. 1909. 09. 22-i ülés, 21. napirendi pont, 20–21.

resztjével tüntették ki.³⁷ A hivatalos kitüntetésekén túl Bársonyt az a megtiszteltetés is érte, hogy a róla megmintázott emlékérem egyike volt annak a csupán tizenkét elkészült érem után befejezetlenül maradt sorozatnak, melyet a jelentős szobrász- és éremművész, Reményi József készített a budapesti orvosprofesszorokról.³⁸ 1922-ben Bársonyt választották meg a budapesti egyetem rektorának.³⁹

Bársony saját publikációi sokáig a terhességi komplikációk, szülészeti problémák, illetve a nőgyógyászati onkológia területére korlátozódtak. Megjegyzendő, hogy – tudományos presztízse ellenére – Bársony szakmai kérdések miatt többször is vitába, sőt konfliktusba keveredett nőgyógyász kollégáival.⁴⁰ Eugenikáról, a faji kérdésről, bármilyen társadalmi problémáról csak később, az első világháború idején kezdett nyilatkozni.

A világháborút és a forradalmakat követően Bársony már aktív közéleti szereplő volt, aki mind a felsőoktatási szférában, mind az orvostársadalomban nagy befolyással bírt, és szakterületén túl, különféle faji és eugenikai elképzelései is ismertek voltak.

Az eugenikától a fajbiológiáig

Más európai országokhoz hasonlóan az eugenika az 1900-as évek elején Magyarországon is felkeltette a közönség figyelmét. Értelmiségiek széles köre – a konzervatív Teleki Páltól a szocialista Madzsar Józsefíg – vett részt az eugenikai elméletek re-

³⁷ 1917 végén terjesztette fel a kormány Bársonyt a kitüntetésre (*Minisztertanácsai jegyzőkönyvek*. MNL OL K-27 19171228. 1917. 12. 28-i ülés, 20. napirendi pont, 48.), melyet 1918 márciusában kapott meg (Bársony János Lipót-rendje. *Budapesti Hírlap*, 1918. március 29. 6.)

³⁸ VARANNAI Gyula: Magyar orvosok emlékérméi. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*, 1959. 65.

³⁹ A szavazás előtt, annak kimenetelét illetően a „legitimizmus kérdésével összefüggő politikai motívumok” okoztak némi bizonytalanságot, de a legitimista professzorok végül nem hiúsították meg Bársony rektorrá választását. *Harc az egyetem rektori méltóságáért*. *8 Órai Ujság*, 1922. május 11. 3.

⁴⁰ SZÁLLÁSI Árpád: I. m. 1401–1402.

cepciója és az azok lehetséges magyarországi adaptációja körüli vitákban.⁴¹

A világháború kitörése után az egész kontinensen megnőtt az eugenika népszerűsége, de már egy új, nacionalista eugenikáé: a közegészségügyi problémák, devianciák, társadalmi egyenlőtlenségek hangsúlyozása helyett a háborús években a nemzet, a nemzet biológiai alapja, a „nemzet teste” lett az eugenikai diskurzus legfőbb témája.⁴²

Bársony is már e szellemben publikálta legelső eugenikai témájú tanulmányait,⁴³ és hamar a mozgalom aktív közreműködőjévé vált. 1917-ben tagja lett a Teleki Pál vezetésével felálló Magyar Fajegészségtani és Népesedéspolitikai Társaság elnökségének.⁴⁴

Legelső, programadónak szánt eugenikai írásaiban Bársony a háborús helyzetet taglalva arra az antropológiai állásfoglalásra jut, hogy a háborúskodás az emberi nem szükségszerű sajátossága, ezért elutasítja a pacifizmust. „Ideális az örökbéke volna, amíg azonban a földkerekséget különböző nyelvet beszélő, éghajlat szerint változó temperamentumtól befolyásolt, különböző fajok fogják benépesíteni, addig az összeütközések is bizonyosan ismétlődni fognak.”⁴⁵ Nem lehet mást tenni – érvel Bársony –, mint felkészülni a fajok közötti „világversenyre”.⁴⁶ Ennek módja, hogy „[l]együnk tehát sokan és nőjünk fel boldog egészségben. Ez a két feltétel szemeimben az első lépés a fajemelésre”.⁴⁷ Utóbbi deklaráció megelőlegezi Bársony későbbi eugenikai-faji gondol-

⁴¹ Lásd Marius TURDA: *Eugenics and Nation*. I. m.

⁴² Marius TURDA: *Modernism and Eugenics*. Palgrave Macmillan, New York, 2010. 40–63.

⁴³ BÁRSONY János: Eugenika a háború után. *Orvosi Hetilap*, 1915/34. 451–454.; BÁRSONY János: Eugenika a háború után (II.). *Orvosi Hetilap*, 1917/38. 511–514. Figyelemre méltó, hogy az addig csak zoológiai dolgozatokkal jelentkező Méhelý Lajos is ekkor kezdett társadalmi és politikai kérdésekkel foglalkozni: MÉHELÝ Lajos: A háború biológiája. *Természettudományi Közlöny*, XLVII. 1915. 617–618. k. 2–28.

⁴⁴ A Magyar Fajegészségtani és Népesedéspolitikai Társaság. *Orvosi Hetilap*, 1917/51. 688.

⁴⁵ BÁRSONY János: Eugenika a háború után. I. m. 451.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo.

kodásának alapelvét. Nem az egyén egészsége, jóléte a valódi cél, hanem a nemzet biológiai létének megóvása. Ennek jegyében jósolja meg, hogy a háború utáni nemzeti újjászűletésben az eugenika kulcsszerepet játszik majd: „A háború után az »eugenika« a fajnevelés tana, teljes erejével tör az előtérbe.”⁴⁸

Az ellenforradalom után Bársony tovább folytatta nacionalista eugenikájának kifejtését. Egyetemi rektorként elmondott hosszú beszédét orvos kollégái is rendszeresen idézték.⁴⁹ Ennek kiindulópontja szerint az emberiség biológiai hanyatlása általános, „az emberiség általában korcsul. Különbséget legfeljebb a degeneratio módjában és gyorsaságában lehet megállapítani. [...] Általános orvosi tapasztalás szerint a sorvasztó betegségek rohamlépésben terjednek.”⁵⁰ A hanyatlás egyik fő oka szerinte a „civilizáció”, ugyanis „miképpen a faji lelki karaktert befátyolozza, a sajátosságokat elhomályosítja, a testvéri együttérzést lehűti, a hazaszeretetet megmértelyezi, kiirtja, lehetetleníti az internationalizmus, éppen olyan roncsolást vitt véghez az emberi testen a túlságig értékelt civilisatio. A modern civilisatio következményei például lelkileg a vallástalanság, folyamodványával az erkölcstelenséggel s közvetlenül nyomukban a syphilis és a többi nemi betegségek.”⁵¹ Az általános pesszimista attitűdön túl a modern városi életmód, a „civilizáció” elleni ellenszenv nyilvánvalóan antiszemita tendenciát is mutat, hiszen mindazokat a jelenségeket, melyeket Bársony pellengérré állít, a korabeli antiszemita közbeszéd egyértelműen a zsidósággal azonosította.

Bársony elmélete sok elemében még emlékeztetett a klasszikus eugenikára, ugyanakkor utóbbival ellentétben nem a társadalom osztályszerkezetére fókuszált, nem az alsó rétegek szaporodását tekintette fő problémának, és a társadalmi pozíció és az egészség, „biológiai minőség” összefüggését sem fogadta el.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ A patológus, onkológus, később akadémikus Balogh Ernő szerint a beszéd a „faji és nemzeti *eugenezis* bekoronázó koncepciója”. BALOGH Ernő: I. m. 5.

⁵⁰ BÁRSONY János: *Rectori beszéd a Budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem 1922. évi szeptember hó 29-én tartott megnyitó díszünnepségen, elmondta Bársony János Dr. egyetemi tanár.* M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest, 1922. 13.

⁵¹ Uo. 19–20.

Ellenkezőleg: a „selyembe és bársonyba öltöztetett, anyagi javakkal felülhalmozott apró emberek – mondta rektori beszédében –, a kik méltán irigyelhetik a mezítlábas, garastalan, jókedvűen hangos utcai gyereket, a kinek nem árt meg sem eső sem hó...”⁵²

Bársony a degeneráció megállításának lehetőségét, a magyarság faji megújításának forrását a parasztságban látta, és az egészséges parasztságot állította szembe a városi dekadenciával. „A kunyhóban, a faluban kezdett revisió fogja a valót feltárni, a bennük indított eugenikával induljon meg a város, a társadalom, az államalkotó faj nemesítése...”⁵³ Lehetséges, hogy ez Szabó Dezső hatását tükrözi,⁵⁴ de efféle gondolatok már korábban, még Szabó nagy népszerűsége előtt, a háborús évek eugenikai diskurzusában is felmerültek. A nemzetközileg legismertebb magyar eugenikus, Hoffman Géza már 1916-ban hasonló elképzelésekkel állt elő.⁵⁵ Vélelmezhető ugyanakkor, hogy e felfogás mögött részben szintén antiszemita motívumok húzódtak meg. Egyrészt a falu–város dichotómiában a kor jobboldali közfelfogása a „várost”, és leginkább Budapestet egyértelműen zsidó jelleget tartotta. A Bársony-féle program másik figyelemre méltó sajátossága az elit biológiai „kiválóságának” elvitatása, tehát a klasszikus eugenika egyik alapelvének megkérdőjelezése volt. Magyarországon ugyanis az elit egyik jelentős csoportját, a kapitalista nagyburzsoáziát szintén a zsidósággal azonosította a jobboldali közfelfogás. Antiszemita alapállásból tehát problémás lett volna elfogadni, hogy a nagytőkés réteg érdemei és biológiai kiválósága alapján került elitpozícióba, a hagyományos eugenikai nézőpont Bársony és társai számára nem volt fenntartható, hiszen az legitimálta volna a zsidó származású nagypolgárság társadalmi helyzetét, ahelyett, hogy kirekesztésükhöz szolgált volna szellemi municióval.

⁵² Uo. 16.

⁵³ Uo. 18.

⁵⁴ SZÁLLÁSI Árpád: I. m. 1403.

⁵⁵ HOFFMANN Géza: *Fajegészségtan és népesedési politika. Különlenyomat a „Természettudományi Közlöny” 659–660. füzetéből.* A Pester Lloyd könyvsajtója, Budapest, 1916. 7.

Árulkodó ugyanakkor, hogy Bársony nézetei a parasztság és általában az alsóbb osztályok felemeléséről, a társadalmi mobilizáció támogatásáról csupán az eugenikai okfejtéseiben jelentek meg, a gyakorlatban ezzel ellentétes álláspontot foglalt el. Az orvoskari felvételik esetében a magasabb társadalmi osztályból valók preferálása mellett érvelt. Még ha egy orvos fia gyengébb eredményekkel is érettségizett, mint alacsonyabb származású társa, Bársony az előbbinek kedvezne, mert az „megbízhatóbb erkölcsi felfogást hoz magával”.⁵⁶

A különféle népek, „fajok” keveredése – hasonlóan a többi fajbiológus szerző elképzeléseihez – Bársony elméletében is lényegi probléma volt. Úgy vélte, hogy „[a]z erősnek, a bátornak, az egészségesnek és tehetségesnek nincsen szüksége semmi keveredésre”.⁵⁷ A magyarság szempontjából csak a jobb tulajdonságú néppel való keveredés lehet kívánatos. A szomszédos népek azonban Bársony szerint nem tartoznak e kategóriába. „A magyar fajnak ez a keveredés csak ártalmas volna. Oláhok, szerbek, csehek vesznek körül minket, egyetlen reánk kívánatos tulajdonságukat nem tudom felfedezni.”⁵⁸ A zsidóságra tett félreérthetetlen utalásként jegyezte meg, hogy a „nemzetközi import befolyásával pedig ezen ünnepélyes alkalomból nem akarok szólni”.⁵⁹

E gúnyos utalás általában is jellemző Bársony nyilvános antiszemita megnyilvánulásaira. A fajbiológia többi prominenséhez képest *relative* visszafogott hangot ütött meg, nem ragadtatva magát olyan agresszív antiszemita retorikára, mint Méhelý Lajos vagy Keltz Sándor. Antiszemitizmusa így is nyilvánvaló volt, amit közéleti szereplése, a numerus clausus törvényért folytatott küzdelme is tanúsított. A kor antiszemitái között tartózkodóbbnak tűnő hangnemére azonban kortársai is felfigyeltek. Nőgyógyász

⁵⁶ MOLNÁR László: Felvételi korlátozások és érvényesülésük a budapesti Orvoskaron 1920–1949 között. In: KISSNÉ BOGNÁR Krisztina–MOLNÁR László–OSVÁTH Zsolt (szerk.): *Az egyetemi felvételi rendszer változásai a 20. században. Az MFLSZ 2010. évi vándorgyűlése*. Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség, Budapest, 2010. 112.

⁵⁷ BÁRSONY János: *Rectori beszéd*. I. m. 24.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo.

kollégája és egyben harcostársa, a szélsőségesen antiszemita⁶⁰ Avarffy Elek is szükségét érezte az 1930-as évek végén, hogy Bársonyt „megvédve” bizonygassa: a néhai professzort „már a békeidőben is általában antiszemitanak tartották”.⁶¹

Az antiszemita célzások Bársony nőkérdéssel kapcsolatos nézeteiben is felbukkannak. Bársony – hasonlóan a többi fajbiológushoz – a nőknek csupán a nemzet biológiai reprodukciójában szánt szerepet: „A nő valóban értékes kora az ivarkor, amely tisztán és egyedül a fajszaporításra van szánva, a nő egész szervezete erre és csakis erre van berendezve.”⁶² Minden ezen túlmutató női ambíciót, a változó nemi szerepeket, az enyhülő szexuális normákat a civilizáció degenerációs hatásával és kimondva-kimondatlanul a modern urbanizált életmód zsidó jellegével azonosított. Egy gunyorosnak szánt megjegyzésben nyíltan is összekapcsolja a nőkérdést a „zsidókérdéssel”: „A nőemancipációval tisztelt uraim, vigyázat. Az úgynevezett emancipációval mi magyarok egyszer már amúgy is nagyon rosszul jártunk.”⁶³

A fajbiológiai érvelést Bársony a numerus clausus melletti vitákban is alkalmazta. „Nincsen arra szükség – írja –, hogy minden romlott fészekből és mindenféle constitutiókkal és dispositiókkal fű-fa orvos legyen. A numerus claususon belül meg azokat neveljük az ország hygenéjének a feljavítására, akiknek nemcsak a neve hangzik jól magyarul [...]”⁶⁴

A közéleti személyiség

Bársony ötvenes éveinek derekáig, az első világháború kitöréséig nem fejtett ki különösebb közéleti tevékenységet. Társadalmi kérdéseket nem kommentált, politikai nézeteinek nyilvánosan nem adott hangot, szerepvállalásai, publikációi orvosi hivatásá-

⁶⁰ Avarffy Elekről lásd RÓBERT Péter: 90 éve... a vérontás után: vita a halottak számáról. *Új Élet*, 2011/4. 4.

⁶¹ AVARFFY Elek: *Bársony-serlegbeszéd*. Stephaneum Nyomda Rt., Budapest, 1939. 6.

⁶² BÁRSONY János: Bársony János elnöki megnyitója. I. m. 13.

⁶³ BÁRSONY János: *Rectori beszéd*. I. m. 32.

⁶⁴ BÁRSONY János: Orvosi erkölcsstan. *Orvosi Hetilap*, 1920/44. 427–429.

hoz kapcsolódtak. 1915-től kezdve írt általánosabb kérdésekről, társadalmi problémákról és nem utolsósorban az eugenikáról.⁶⁵ Feltűnő, hogy ekkortól már a nőgyógyászatot érintő megszólalásaiban is egyre inkább nacionalista alapú biopolitikai szempontokat érvényesített.⁶⁶

Közéleti-politikai aktivitása 1919 után élénkült fel. Bár direkt pártpolitikai szerepet továbbra sem vállalt, a zsidó fiatalok egyetemi tanulmányait korlátozó *numerus clausus* létrejöttében a kezdetektől komoly szerepet játszott. 1919 augusztusában egyike volt az egyetemen a numerus clausust indítványozó professzoroknak, majd tagja lett az indítvány alapján felálló bizottságnak is.⁶⁷

Bársony kulcsszerepet játszott a diákok és az oktatók forradalmak alatti tevékenységét vizsgáló egyetemi igazolási eljárásokban is. Nekrológírója utóbb így emlékezett erre: „[s]zinte félelmetes volt, amikor a gyászos forradalom és szörnyű bolsevizmus után le akart számolni a bűnösökkel; lángoló szavakkal vádolta nemcsak a Haza ellen vétőket, hanem a megalkuvókat is.”⁶⁸

Közéleti szerepe az új korszakban több szintéren is megnyilvánult. Egyrészt fontos résztvevője volt a felsőoktatás-politika és az orvosi kar szakmapolitikai vitáinak, másrészt az általános politikai-ideológiai küzdelmekben is exponálta magát. Utóbbi tevékenysége budapesti rektorként még hangsúlyosabb lett: a már említett Avarffy Elek szerint Bársony ekkor már „nemcsak mint professzortudós, hanem most már mint tudós politikus és szociológus”⁶⁹ vett részt a közéletben.

⁶⁵ LOVRICH József: Bársony tanár irodalmi működése. In: *Bársony Emlékkönyv Bársony János Professzor halálának első évfordulójára*. Centrum Kiadványllalat, Budapest, 1927. 70–73.

⁶⁶ Erre példa a Magyar Nőorvosok Társaságának elnökeként tartott beszéde. BÁRSONY János: Bársony János elnöki megnyitója. In: BEREZC János–LEHOCZKY-SEMMELWEIS Kálmán (szerk.): *A Magyar Nőorvosok Társasága 1925. szeptember 8. és 9-én tartott jegyzőkönyve, alapszabálya és tagnévsora...* Magyar Nőorvosok Társasága, Budapest, 1928. 11–14.

⁶⁷ *A budapesti magyar tudomány-egyetem tanári testületének 1919. évi augusztus hó 21-én tartott IX. rendkívüli ülésének jegyzőkönyve*. Semmelweis Egyetem Központi Levéltára, 1/a 44. kötet. IV. indítvány. 917–921.

⁶⁸ TÓTH István: Bársony János 1860–1926. *Orvosi Hetilap*, 1926/10. 235.

⁶⁹ AVARFFY Elek: Bársony János a keresztény-nemzeti politikában. *MONE*, 1926. (III.). 59.

Felfogása több szempontból közel állt a fajvédőkéhez, azonban Méhelly Lajossal ellentétben nem csatlakozott a Fajvédő Párthoz, mindvégig a hivatalos Magyarország prominens képviselője maradt, *nota bene* folyamatosan egy erőteljesen jobboldali álláspontot képviselt.

1920 elején Bársony aktívan részt vett a kor jobboldali társadalmi egyesületeinek életében. Tagja volt az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga Közoktatási és Közművelődési Szakosztályának olyan prominens személyiségek társaságában, mint Heller Farkas, Encz Géza, vagy Szabó Dezső.⁷⁰ A korszak többi befolyásos jobboldali egyesületeihez hasonlóan a nyilvános tevékenysége mellett e ligának is volt egy titkos része, melyet egy szűkebb, külön felesketett kör alkotott.⁷¹ Forrás híján biztosan nem lehet tudni, hogy Bársony tagja volt-e ennek a szűkebb körnek is, de pozíciója, ezekben az időkben tanúsított közéleti aktivitása igen valószínűvé teszi, hogy igen. Bársony szintén szerepet vállalt az Országos Katholikus Szövetség Prohászka Ottokár által vezetett Közművelődési Szakosztályának tevékenységében.⁷² Kiállt a Horthy-kor egyik legradikálisabb és egyben legbefolyásosabb szélsőjobboldali társadalmi egyesülete, az Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME) mellett is.⁷³ Az ÉME 1925-ös kongresszusáról szóló beszámolóok szerint Bársony János is a tiszteletét tette az egyesület zászlóavató ceremóniáján, ahol együtt vettek részt az akkorra már kivált Fajvédő Párt vezetői és a hivatalos körök egyes prominens alakjai.⁷⁴

⁷⁰ Az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga szakosztályi ülése. *Néptanítók Lapja*, 1920. február 19. 18.

⁷¹ SERFÓZÓ Lajos: A titkos társaságok és a konszolidáció 1922–1926-ban. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta historica*, 1976/3. 37.

⁷² Az Országos Katolikus Szövetség gyűlései. *Nyírtvidék*, 1923. május 16. 3.

⁷³ NÉMETH László–PAKSY Zoltán: Zsidók Zala megye társadalmában 1919–1945. In: NÉMETH László–PAKSY Zoltán (szerk.): *Együttélés és kirekesztés: Zsidók Zala megye társadalmában 1919–1945*. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2004.

⁷⁴ Ugyan Horthy Miklós kormányzó, József és Albrecht főhercegek, valamint Prohászka Ottokár püspök nevében Eckhardt Tibor ütötte be a zászlórúdba, de a ceremóniában személyesen közreműködő prominens személyiségek listája így is figyelemre méltó. A teljesség igénye nélkül: Teleki Pál volt és leendő miniszterelnök, Sipőcz Jenő polgármester, Nádossy Imre országos rendőrfőkapitány, Tormay Cécile írónő, Gömbös Gyula és Zsilinszky Endre fajvédő vezetők.

Bársony közéleti pozíciójának, befolyásának pontosabb felmérése érdekében érdemes részletesebben is kitérni a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületéhez (MONE),⁷⁵ valamint a jobboldali diákszervezetekhez, különösen a Turul Szövetséghez⁷⁶ fűződő viszonyára.

Bársony a Tanácsköztársaság alatt, 1919 áprilisában titokban létrehozott MONE egyik alapítója volt.⁷⁷ Az ellenforradalom korai szakaszában az egyesület a kor szélsőjobboldali egyesületeinek antiszemita retorikáját idézte, és legfőbb követelése a numerus clausus volt, idővel a Horthy-korszak egyik meghatározó jobboldali értelmiségi egyesületévé nőtte ki magát.⁷⁸ Az 1920-as években Bársony a szervezet „díszelnöke” volt,⁷⁹ majd halála után az egyesület valóságos kultuszt épített emléke köré. A MONE egyik legreprezentatívabb éves eseménye, amely rendszerint az egyetemes közgyűlésének estéjén került megrendezésre, a Bársony-serlegvacsora volt. Az elegáns helyszínen – a Vigadóban vagy a Gellért Szállóban – megrendezett ünnepi vacsora csúcspontja a Bársony-serlegbeszéd volt, sok száz, esetenként több mint ezerfős hallgatóság előtt, amelynek soraiban magas rangú politikusok és prominens közéleti személyiségek is helyet foglaltak.⁸⁰ A Bársony János halálát követő évben elkészítettett ezüstserleg-

(A jövő fajvédelme. *Szózat*, 1925. december 22. 1–2.) Megjegyzendő ugyanakkor, hogy – a *Szózat* tudósításával ellentétben – kizárható Bársony személyes jelenléte az ünnepségen, hiszen ekkor már súlyos beteg volt, két nap múlva operálták Debrecenben. (*Magyar Távirati Iroda [továbbiakban MTI]*, 1925. december 23. 12:40, 3. kiadás.) Minden bizonnyal az ő nevében is valaki más végezte el az ünnepélyes szögbetűtést.

⁷⁵ A MONE történetéről lásd HEGEDŰS Katalin: Az orvosegyesületek politikai szerepe a 20. század elején. *Kaleidoscope*, 2015/11. 71–72.

⁷⁶ A Turul Szövetségről lásd KEREPESZKI Róbert: *A turul szövetség 1919–1945*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2012.

⁷⁷ SZÁLLÁSI Árpád: I. m. 1402.

⁷⁸ KOVÁCS M. Mária: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus*. I. m. 108–112.

⁷⁹ AVARFFY Elek: *A MONE története 1919–1938*. Stephaneum Nyomda, Budapest, 1938. 14.

⁸⁰ Például 1935-ben Kozma Miklós belügyminiszter, Sipőcz Jenő Budapest főpolgármestere és Kornis Gyula a Képviselőház alelnöke is tiszteletét tette a rendezvényen. A MONE közgyűlése. *Ujság*, 1935. május 10. 9.

get⁸¹ Ritoók Zsigmond, a MONE vezetője avatta fel beszédében,⁸² majd évről évre egy-egy nagytekintélyű, vezető beosztású orvos szónoklata hangzott el.⁸³ Az eseményről minden évben bő terjedelemben beszámolt a sajtó, és elhangzott beszédek leirata rendszerint nyomtatásban is megjelent. Figyelemre méltó, hogy a szónokok szinte kivétel nélkül szóba hozták és elismeréssel illették Bársony politikai nézeteit, sokszor eugenikai elképzeléseit is. 1936-ban, Bársony halálának tízéves évfordulóján nagy-szabású „gyászünnepelet” rendezett a MONE. Emlékbeszédet mondott többek közt Darányi Gyula orvoskari dékán, Kenyeres Balázs, a MONE prorektora, de a Budapesti Bábaképző Intézet és az Országos Stefánia Szövetség és a Csaba Bajtársi Egyesület is szónokkal képviselte magát.⁸⁴

Utóbbi jelenléte nem meglepő, hiszen Bársony különösen jó viszonyt ápolt a különféle jobboldali diákszervezetekkel, és rendre a numerus clausus enyhítésével szembeni ellenállásra buzdította a szélsőjobboldali hallgatókat.⁸⁵ Arra is volt példa, hogy a – korszakban rendszeresen előforduló – egyetemi antiszemita atrocitások idején kiállt a rendbontók mellett.⁸⁶

1924-ben az első elnöke lett a Magyar Ifjúsági Nagybizottság néven létrehozott ernyőszervezeteknek, mely a keresztény nem-

⁸¹ AVARFFY Elek: *A MONE története*. I. m. 18.

⁸² RITOÓK Zsigmond: A tehetségek szelekciója. *MONE Orvostársadalmi Szemle*, 1927/5. 77–80.

⁸³ A beszédet a következő években elmondták: 1928-ban Windisch Ödön MONE-alelnök, 1929-ben Heim Pál gyermekgyógyász, 1930-ban Bakay Lajos sebész, 1931-ben Kelen Béla, a Központi Röntgen Intézet igazgatója, 1932-ben Orsós Ferenc patológus, 1933-ban Verebély Tibor sebész-patológus, 1934-ben Balogh Ernő onkológus-patológus, 1935-ben Kenyeres Balázs igazságügyi orvos, budapesti rektor, 1936-ban Kovács Ferenc szülész-nőgyógyász, 1937-ben Csilléry András fogorvos és országgyűlési képviselő, 1938-ban Hüttl Tivadar sebész, 1939-ben Avarffy Elek nőgyógyász, a MONE díszelnöke, 1940-ben Petres József szemész, a MONE alelnöke, 1941-ben Meskó Zoltán orvos-tábornok (a szélsőjobboldali politikusnak csak névrokona), és 1942-ben Burger Károly szülész-nőgyógyász. A rendezvény 1943-ban már elmaradt, valószínűleg a háborús helyzet miatt.

⁸⁴ *MOT*, 1936. február 23.

⁸⁵ KOVÁCS M. Mária: *Törvénytől sújtva*. I. m. 167.

⁸⁶ N. SZEGVÁRI Katalin: *Numerus clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon. A zsidó és nőhallgatók főiskolai felvételéről*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 130.

zeti ideológia talaján álló hallgatói szövetségeket – a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetségét, a Magyar Katolikus Diákszövetséget és a Protestáns Diákszövetséget – fogta össze.⁸⁷

Bársony e körben élvezett elismertségét mi sem mutatja jobban, mint hogy halála után a jobboldali diákszervezetek, bajtársi egyesületek is egyfajta kultuszt alakítottak ki emléke körül. A Turul Szövetség – a Horthy-éra legfontosabb diákszervezete – 1926. évi VII. Országos Követtáborának ceremóniális eseményeinek középpontjába a fél évvel korábban elhunyt Bársony Jánosra való emlékeztést állította. A rendezvény „díszgyűlésének” csúcspontja Bársony képének leleplezése volt. Az ünnepélyes aktust személyes jelenlétével tisztelte meg a korabeli Magyarország hivatalos elitjének több prominens személyisége. Vendég volt többek között József Ferenc főherceg, Raffay Sándor evangélikus és Ravasz László református püspök, sőt maga Horthy Miklós kormányzó is megjelent. A „mellkép” leleplezését a jelenlévők néma felállása követte, amiben az eseményről beszámoló újságíró a numerus clausus megvédésének „néma szent fogadalmát” látta. A követtábor záróakkordja is Bársony emlékéhez kapcsolódott: a rendezvénysorozat a professzor sírjának megkoszorúzásával ért véget.⁸⁸

Bársony személyének és gondolatainak tisztelete később sem merült feledésbe a „keresztény-nemzeti” diákság körében. A Turul Szövetség három évvel későbbi, tizedik, jubileumi követtáborának ugyancsak ünnepélyes eseménye volt a sír megkoszorúzése.⁸⁹ 1936-ban orvostanhallgatók Bársony Jánosról neveztek el a börzsönybeli Királyházán felújított menedékházat,⁹⁰ de még 1938-ban is versenyzett egy „Bársony János törzs” a főiskolai vívóbajnokságon.⁹¹

⁸⁷ Egy táborban az ifjúság. *Új Élet*, 1924. február 5. 1.

⁸⁸ Tóth László: A „Turul” Szövetség országos követtábor. *Egyetem*, 1927/1. 30–31.

⁸⁹ *MOT*, 1929. november 2. 7.

⁹⁰ POLGÁRDY Géza: „Dr. Bársony János” menedékház. *Turisták Lapja*, 1936/48. 228–229.

⁹¹ *MTI Sportkiadás*, 1938. május 9., 18:35.

Bársony nyilvános fellépései – így az ellenzéki sajtóval vívott csatái – gyakran keltettek botrányokat. A korszak emlékezetes skandaluma volt, amikor egy kifogásolt újságcikk⁹² miatt Bársony feljelentette Feleky Gézát, a *Világ* című napilap főszerkesztőjét, akit végül letöltendő szabadságvesztésre ítélték.⁹³ Egy másik, bizarr ügyben, mely Bársony vezetői felfogásáról is sokat elárul, szintén a *Világ* volt a konfliktus kiváltója: Bársony ugyanis elkoboztatta a lapot a klinikáján fekvő betegektől. Amikor a szerkesztőség két riportert küldött a kórházba, hogy tájékozzanak a történekről, az igazgató „magánlaksértésre” hivatkozva jelentette fel őket. Az eset végül az újságírók felmentésével zárult, mivel a bíróság kimondta, hogy az egyetemi klinika nem tekinthető magánterületnek.⁹⁴ Az efféle botrányok – amellett, hogy a sajtóérdeklődés miatt alkalmasint tovább növelték Bársony ismertségét – nem számítottak ritkaságnak a fajiológusok között. Méhelő Lajos is rendszeresen szerepelt a sajtóban különféle konfliktusai és perei miatt.

A Bársony család és Éva

Családjában nem Bársony János volt az egyetlen ismert személyiség. Bátyja, István (1855–1928) író, újságíró, vadászati szakíró, a korszak népszerű szerzője volt.⁹⁵ Bársony István fia, Elemér (1879–1938) gyógyszerész, a szakmai közélet ismert alakja és a szaksajtó egyik vezetője,⁹⁶ aki 1919-ben a Károlyi

⁹² A név nélkül megjelent cikk Sándor Pál nemzetgyűlési felszólalását idézte (*Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés nyomtatványai. Napló.* XVIII. k. 1924. január 4. 390–391.), melyben a képviselő Bársonyt antiszemita uszítással vádolta, szembeállítva Arany János tanárként is tanúsított emberséges szemléletével (Arany János és Bársony tanár. *Világ*, 1924. január 5. 4.)

⁹³ Egy hónap fogházra és ötmillió koronára ítélték Feleky Gézát – Sajtópör Bársony tanár híres rektori beszéde miatt. *Az Est*, 1925. január 17. 3–4.

⁹⁴ A *Világ* munkatársait fölmentették a Bársony-perben. *Világ*, 1925. április 23. 5.

⁹⁵ Bársony Istvánról lásd Csiák Gyula: *A pagony dalnoka. Bársony István élete és munkássága.* Bársony István Alapítvány–DCG Bt., Sárkeresztes, 2006.

⁹⁶ Emellett a szerzőtársával írt kétkötetes munkája a magyar gyógyszerészet történetének klasszikus feldolgozása: BARADLAI JÁNOS–BÁRSONY ELEMÉR: *A ma-*

Gyula által vezetett aradi, majd szegedi ellenforradalmi kormányokban is szerepet vállalt népjóléti miniszterként.⁹⁷ Bársony János egyik sógora pedig a neves orvosprofesszor, Kenézy Gyula volt.⁹⁸

Bársony Éva 1909. augusztus 19-én született Kammer Éva néven. A vezetéknev eredete, hogy Éva édesanyja, Erney Margit korábbi férje, ifjabb Kammer Ernő (1860–1922) szállodatulajdonos volt. A hivatalos iratok szerint Bársony János adoptálta a lányt. Még az 1927. március 18-i kormányülésről szóló jegyzőkönyv is – ahol a kultuszminiszter előterjesztésére kegynevelési járulékot hagyott jóvá a minisztertanács – a néhai egyetemi tanár „örökbefogadott árvájáról”, „Bársony (Kammer) Éva nevű kiskorú gyermekéről” ír.⁹⁹

Ugyanakkor valószínűsíthető, hogy a vér szerinti apa valójában Bársony János volt. Erney Margit és Kammer Ernő még 1907-ben vált el egymástól.¹⁰⁰ Az 1895-től lehetséges bírósági válóperek során hosszú békéltető eljárás előzte meg a házasság felbontásának kimondását.¹⁰¹ Az akkor hatályos törvény alap-

gyarországi gyógyszerészet története az ősidőktől a mai napig. Magyarországi Gyógyszerész Egyesület, Budapest, 1930.

⁹⁷ ZALAI Károly: *A magyar gyógyszerészet nagyjai.* Galenus Kiadó, Budapest, 2001. 81. Lásd még BÖLÖNY József–HUBAY László: *Magyarország kormányai 1848–2004.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004. 202.

⁹⁸ Nyilvánvalóan téves adat, hogy az 1858-as születésű Bársony Lujza (†1928) a két évvel fiatalabb János leánya lett volna (LAMPÉ László: Kenézy Gyula, a debreceni egyetem első orvos rektora. *Gerundium Egyetemtörténeti Közlemények*, 2014/1–2. 6.) Valójában testvérek voltak. A félreértés talán abból adódhat, hogy Kenézy Gyula és Bársony Lujza lánya (1887–1932), tehát Bársony János unokahúga – aki később Kovács Gábor közgazdászprofesszor (1883–1920) felesége volt – szintén a Lujza nevet kapta. (KOVÁCS I. Gábor: Kovács Gábor [1883–1920] miskolci születésű közgazdász professzor életpályája – A református tanárcahaladtól a debreceni tudományegyetemi katedrán át a budapesti Marx-Engels Munkásegyletemig. *Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon*, 2015/2. 50.)

⁹⁹ *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek.* MNL OL K-27 19270318. 1927. 03. 18-i ülés 21. napirendi pont, 32–33.

¹⁰⁰ *Budapesti Királyi Törvényszék iratai. Polgári peres iratok.* Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban BFL) VII.2.c – 1907 – V.0189. Házassági bontóper.

¹⁰¹ Erről lásd NAGY Andrea: A házasság intézménye a dualizmus utolsó két évtizedében. *Belvedere Meridionale*, 2007/1–2. 22–23.

ján a válás kimondását követő tíz hónapban született gyermeket még automatikusan a volt férj nevére anyakönyvezték,¹⁰² de Éva születésének idejére már bőven letelt ez az időszak is. Figyelemre méltó az is, hogy a hivatalos dokumentumokon kívül egyéb források – akár a per alatti nagyszámú sajtóbeszámoló, akár a Bársony Évát érintő más kútfők – sehol nem említik, hogy Éva édesapja nem Bársony János lett volna.¹⁰³ Az is feltűnő, hogy Bársony Erney Margitnak csupán egyik gyermekét fogadta örökbe. A Bársony Jánossal kötött házasságáig Erney Margit ugyan még évekig volt férje nevéen szerepelt a társasági hírekben, de nem az asszonynev akkor szokásos módján megnevezve, hanem – feltételezhetően a válásra utalva – Kammerné Erney Margitként.¹⁰⁴ Megjegyzendő még, hogy arra nem utalnak források, hogy a biológiai apa Kammer Ernő lett volna.

A rejtély kulcsa a korabeli családjogban keresendő. A polgári házasságról rendelkező 1894. III. törvénycikk az asszony számára – amennyiben nem ő volt a „vétkes” a házasság felbomlásában – lehetővé tette a volt férj nevének további viselését.¹⁰⁵ Tehát vélelmezhetően azért e néven anyakönyvezték házasságon kívül született gyermekét, mert Erney Margit a válás után megtartotta volt férje nevét.¹⁰⁶ Így az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy

¹⁰² Anyakönyvi ügyek. *Magyar Közigazgatás*, 1907. január 27. 6.

¹⁰³ A feltételezést erősíti az a körülmény is, hogy amikor 1935-ben özvegy Bársonyné egy másik családi vitában az első házasságából származó két lányával került konfliktusba az első férj örökségét illetően, akkor úgy nyilatkozott a botrányról tudósító lapnak, hogy a néhai Kammer Ernő szállodájában birtokolt 1/9 részéhez ragaszkodik „magam és Bársony János leánya miatt”. R. G.: „Mamuska” harca a nyolckilenceddel. *Pesti Napló*, 1935. június 9. 11.

¹⁰⁴ Például Bölcsodebál. *Pesti Hírlap*, 1913. január 16. 15.

¹⁰⁵ HERCZEG Mihály: *Magyar házassági jog. 1894: XXXI. Törvénycikk*, Pallas Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság, Budapest, 1896. 218.

¹⁰⁶ E jelenség vélelmezhetően nem volt példátlan. Erre utal, hogy Degré Miklós bíró egy módosító javaslatot is megfogalmazott, mely szerint a „törvénytelen” gyermeket kötelezően az édesanya születési nevéen anyakönyveznék, így óvva meg a volt férjet és annak családját a „szégyentől”. – *A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének további tárgyalását előkészítő főelőadmány és a tervezetre vonatkozó bírálati anyag. Előterjeszti az igazságügyministeriumban szervezett állandó bizottság vezetősége.* Grill Károly Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedése, Budapest, 1904. 165–166. Később a gyakorlat a szigorítás irányába mozdult, a Horthy-korszakban a házasságon kívül született gyerek anyja születési nevét kapta. VARGA István: *A törvénytelen születés egészségügyi*

Éva valóban Bársony János lánya volt, és az örökbefogadási procedúrára csak azért volt szükség, mert megszületésekor szülei még nem házasodtak össze. Vonatkozó források hiányában csak találgatni lehet, hogy Bársony miért csak később adoptálta a lányt, és miért nem vette nevére már születésekor. Lehetséges, hogy a botránytól tartott, bár a korabeli közéletben magánéleti „botlások”, például „törvénytelen” gyermek születése, nagyon ritkán gerjesztettek nyilvános skandalumot, jellemzően még politikai ellenfelek sem támadták egymást ilyesmivel.¹⁰⁷ A magas státuszú férfiakkal ellentétben az anyát és magát a gyermeket számos negatív következmény sújtotta, gyakran életük végéig,¹⁰⁸ az örökbefogadással Éva ezek alól mentesült.

Gyanítható azonban az is, hogy a szülők házassága sem volt problémamentes. Erre utalhat az a körülmény, hogy a professzor feleségét kihagyta a végrendeletéből, és az is, hogy míg ő haláláig a Múzeum körút 33. szám alatti bérelt lakásában élt, addig neje és lánya tőle külön, néhány száz méterrel arrébb, a Szép utca 3.-ban lakott.¹⁰⁹

Bársony Éva maga sem volt ismeretlen a társasági híreket követő újságot olvasók számára. A korszak egyik legnépszerűbb hetilapja, a bulvár jellegű *Színházi Élet* az Endrődi Béla által szerkesztett „Zserbóban” című rovatában számolt be az elit, elsősorban az arisztokrácia magánügyeiről, házasságkötésekről és báljairól.¹¹⁰ Bársony Éva már tizenéves korában e rovat gyakori szereplője volt, a lap érdeklődését minden bizonnyal apja ismert-

és büntetőjogi vonatkozásai a két háború közötti Magyarországon. International Research Institute, Komárno, 2013. 163.

¹⁰⁷ CIEGER András: „A mi politikánkban egyik botrány a másikat követi”. A korrupciós ügyek szerepe a magyar politikai életben (1903–1913). *Múltunk*, 2018/1. 16.

¹⁰⁸ A „törvénytelen” származás joghátrányát csak 1946-ban törölték el. A dualizmus kori házasságon kívüli születések témájához lásd még ÁJUS Ferenc-HENYE István: Orozva csinált kőlök (A házasságon kívüli születések története Magyarországon 1880–1910). *A Központi Statisztikai Hivatal Népelemségtudományi Kutató Intézetének Történeti Demográfiai Füzetei*, 1992/10. 61–113.

¹⁰⁹ Bársony Éva pervesztes lett apja lakásáért folytatott harcában. *Magyarország*, 1926. november 28. 15.

¹¹⁰ N. MANDL Erika: *Színház a magyar sajtóban a két világháború között.* Argumentum Kiadó, Budapest, 2012. 58.

ségének köszönhette. A *Színházi Élet* beszámolt a lány külföldi útjairól,¹¹¹ vagy arról, hogy „[e]nnél a kedves leánynál senki sem táncol szebben Budapesten”.¹¹² A per csak tovább növelte ismertségét, így a hetilap figyelme az elkövetkező években sem csökkent: Bársony Éva utazásairól, magánéletének 1930-as évekbeli fordulatairól, házasságairól továbbra is rendszeresen értesülhetett a *Színházi Élet* olvasóközönsége.

Bársony János betegsége, halála és végrendelete

Bársony János betegségéről az első hírek a halála előtti évben, 1925-ben jelentek meg. December 23-án a neves sebészprofesszor, Hüttl Tivadar operálta meg csontdaganata miatt debreceni klinikáján, az MTI tudósítása szerint „kitűnő sikerrel”,¹¹³ ám 1926. február 28-án elhunyt. Az utolsó kenetet Ernst Sándor pápai prelátus adta fel neki.¹¹⁴ A napilapok kivétel nélkül a tisztelet hangján szólva, az egyik legnagyobb magyar tudósként emlékeztek rá.

A gyászoló családnak részvétáviratot küldött Ripka Ferenc főpolgármester és a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége nevében Tormay Cécile író is.¹¹⁵ Bársony március 9-i látványos külsőségek között megtartott búcsúztatásán a hírek szerint többezres tömeg kísérte utolsó útjára az elhunytat az Egyetem téri épülettől – ahol Klebelsberg Kunó kultuszminiszter mondott beszédet – a Kerepesi Temetőbe, a főváros által biztosított díszsírhelyre.¹¹⁶ A sírnál Teleki Pál beszélt.¹¹⁷

Bársony János élete során többször is végrendelezett. A végrendeleteire utaló legrégebbi fellelt levéltári kútfő egy 1907-es közjegyzői jegyzőkönyv, mely azonban egy, már korábban letétbe

¹¹¹ A Zserbóban. *Színházi Élet*, 1925/4. 45.; A Zserbóban. *Színházi Élet*, 1926/1. 56.

¹¹² A Zserbóban. *Színházi Élet*, 1926/10. 58.

¹¹³ *MTI*, 1925. december 23., 12:40 3. kiadás.

¹¹⁴ Bársony Tanár meghalt. *Budapesti Hírlap*, 1926. március 2. 5.

¹¹⁵ Részvét gyászátviratok. *MONE*, 1926. április 1.

¹¹⁶ *MTI*, 1926. március 9. 6.

¹¹⁷ Bársony János temetése. *MONE* III. (1926.) 62.

helyezett végrendelet visszaadását rögzíti. Rögtön ezt követően Bársony letétbe helyezte az új rendelkezését.¹¹⁸ Az elkövetkező években ez többször megismétlődött. Így érthető okokból – de e tanulmány szempontjából sajnálatos módon – a később visszavont végrendeletek nem kerültek elő, ezért nem tudhatjuk, hogy a korábbi verziók tartalmaztak-e antiszemita kitételeket, és ha igen, mikortól jelentek meg az efféle követelések.

A halálakor érvényben lévő végrendeletét Bársony János még súlyos betegsége előtt, 1924 júliusában zárta le, majd helyezte közjegyzői letétbe. Szerencsére ez utóbbi dokumentum fennmaradt.¹¹⁹

A saját kezűleg megírt rendelkezés szerint Bársony három örököst jelölt meg. Könyvtárát és orvosi eszközeit a klinikájára hagyta, míg egyik nővérének élete végéig tartó, havi 300 000 korona juttatásról rendelkezett. Vagyona minden további részét lányának, Évának ítélte oly módon, hogy a lány huszonnégy éves koráig, azaz nagykorúságáig a vagyon „hozadékát” kapná, csak azután a teljes összeget. Ugyanakkor a végrendelező apának volt még egy kikötése: „Arra az esetre azonban, ha nem az én kívánságom szerint menne férjhez, kiváltképp, ha olyan férjet választana, akinek a vére zsidó vérrrel keveredett, vagyis, ha a férj fölmenő ágában akár apai, akár anyai részről zsidóval való keveredés kimutatható, őt a köteles részre szorítom.”

Utóbbi esetben tágabb családja, „vérrokonai” részesülnének az örökség egy részéből, „kivéve István bátyám Elemér nevű fiát és az utódait, akiket minden tekintetben kitagadok és megtagadok”.¹²⁰ A professzor vagyonának másik része a klinikát illetné, ahol utazási és szorgalmi díjakra fordíthatnák azt, azzal a megkötéssel, hogy csak fiatal keresztény orvosok részesülhetnek belőle.

¹¹⁸ *A jogszolgáltatás területi szervei, Rhorer Géza közjegyző iratai.* BFL VII. 192. 1907/1258. Jegyzőkönyv végrendelet visszaadásáról, és 1907/1259. Jegyzőkönyv végrendelet letételéről.

¹¹⁹ Uo. 1924/0873. Jegyzőkönyv magánvégrendelet letételéről, csatolva: Bársony János: Végrendeletem. 5.

¹²⁰ A gyógyszerész unokaöcs felesége zsidó származású volt.

A per

Bársony János halála után kevesebb mint négy hónappal, 1926 júniusában idézés jelent meg a *Budapesti Közlöny*ben a „Bársony István és társai”, azaz Bársony János örökösei elleni perre,¹²¹ amit Bársony Éva édesanyja és egyben gyámja, özvegy Bársony Jánosné kezdeményezett az elhunyt férj végrendeletének érvénytelenítését kérve. A Budapesti Törvényszék még júniusban döntött a perfelvételtől, és októberre tűzte ki az ügy érdemi tárgyalását.¹²²

A per bírósági dokumentumai – feltételezhetően az eljárás végkimenetele miatt – sajnos nem kerültek elő. A tárgyalás ugyanakkor igazi sajtószenzációt jelentett, amelyről a napilapok részletes riportokban számoltak be, így a per nagy vonalakban rekonstruálható, még ha az ügy több részlete homályban is marad. A per legérdekesebb vonatkozása – a fajbiológiai aspektus – akkor is nagy feltűnést keltett, ezért szerencsére bőséges sajtóanyag áll rendelkezésre a tárgyaláson elhangzott faji argumentációról.

A pert az akkor még nem nagykorú Bársony Éva nevében édesanyja kezdeményezte. Az alperesek az elhunyt örökösei voltak, azok, akik a lány „nem megfelelő” házasodása esetén a végrendelet kedvezményezettjei lennének. Így Bársony testvérei: a már említett Bársony István, Kenézy Gyuláné született Bársony Lujza és Kiss Emilné született Bársony Sarolta. Rajtuk kívül olyan távolabbi rokonok is, mint két unokaöcs, Illésy Gyula nyomozó, Illésy Ferenc huszártiszt és egy bizonyos Kőszeghy Béláné. Ugyancsak az alperesek közé tartozott a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem, és egy ügygondnokot is kirendeltek az ismeretlen örökösök képviselőjére.¹²³ A végrendelező szándékait alapítványi ügyész képviselte, a későbbi jelentős jogfilozófus, Horváth Barna. Az ügyet tárgyaló tanács elnöke Marcellly Béla táblabíró volt.¹²⁴

¹²¹ Idézések. *Budapesti Közlöny*, 1926. június 15. 7.

¹²² Bársony professzor végrendelete megakadályozná lánya férjhez menetelét. *Az Est*, 1926. június 24. 5.

¹²³ Nem lehet bizonyítani, hogy kinek folyik zsidóvér az ereiben. *Friss Ujság*, 1926. október 9. 2.

¹²⁴ Bársony professzor végrendelete megakadályozná lánya férjhez menetelét. *Az Est*, I. m. 5.

Özvegy Bársonyné a nyilvánosság előtt is részletesen kifejtette álláspontját: a *Pesti Hírlap* szerkesztőségéhez írásos nyilatkozatot juttatott el.¹²⁵ Ebben tagadta, hogy a kereset benyújtásának anyagi oka lett volna. Arra hivatkozott, hogy Bársony János vagyona nagy részét még életében lányának ajándékozta, így a hagyatéki eljárás csak 143 386 000 koronányi összeget érintett volna – ez a hivatalos átváltási arány alapján 11 470 pengőnek felelt meg az új valuta 1927-es bevezetésekor. Bár ez sem volt csekély összeg, mesésen nagy vagyonnak mégsem nevezhető. Értéke nagyságrendileg egy egyetemi professzor, a korabeli tanártársadalom legkiváltságosabb tagja egyévi jövedelmének felelt meg, ha valóban csak ennyiről volt szó.¹²⁶ Más forrás ugyanis nem áll rendelkezésre a vagyon mértékéről, de a végrendelet körüli harc ennél jelentősebb összeget valószínűsít. Bársonyné azonban éppen az örökség szerény voltát hangoztatta: „Világos, hogy a kérdésnek alig van komoly anyagi alapja – érvelt az özvegy. – Teljesen téves, hogy mi »a zsidót is akarjuk, meg a vagyont is«, mert nekünk egyáltalán nincs jelöltünk [...] Az egyedüli indok, mely engem a végrendelet szóban lévő pontjának érvénytelenítésénél vezet etikai természetű. Nekünk annál, akit családtagul fogadnánk nincs mit kutakodni.” Bársonyné nyilatkozatában arra utal, hogy szándékának hátterében nem az önös érdek áll, hanem a leendő férj és annak családja iránt érzett aggodalom, tehát valamiféle altruizmus. „[S]zörnyűnek találjuk a gondolatot, hogy egyszer majd valamelyik tiszteletreméltó család, csak azért, mert rokoni körébe befogadta Bársony János leányát, megalázó zaklatásoknak, megvalósíthatatlan követeléseknek legyen kitéve. [...] Bársony Éva örökölte apja jellemeszilárdságát, finomlelkűségét; inkább sohase megy férjhez, mintsem, hogy evvel a lépéssel netalán másoknak és így visszahatólag saját magának keserűséget, szomorúságot okozzon.”

A bíróságon előadott felperesi argumentáció eltért a fenti közleménytől. A tárgyalóteremben – a sajtótudósítások szerint – első-

¹²⁵ Törvénykezés. Dr. Bársony János Végrendelete. *Pesti Hírlap*, 1926. október 30. 14.

¹²⁶ GYÁNI Gábor: Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In: KÖVÉR György–GYÁNI Gábor (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 282.

sorban nem a leendő férjet és annak családját érő esetleges kellemetlenségeket hozták fel. Legfőképpen arra hivatkoztak, hogy a végrendelet a lány szempontjából sérelmes, hiszen megakadályozhatja a jövőbeli házasságkötését, mivel a zsidó származást teljességgel kizárni senkinél nem lehet. Ez pedig – ha nem akar lemondani a teljes vagyonról – életre szóló hajadonságra ítelné őt. A felperes szerint emiatt a végrendelet „lehetetlen, igazságtalan, erkölcsi szempontból kifogásolható”.¹²⁷

A lány által elszenvedett méltánytalanság hangsúlyozásán túl a felperesi oldalról – a tudósításokból leszűrve – két főbb argumentációs irány figyelhető meg, mellyel az atyai rendelkezés megalapozatlanságát akarták bizonyítani. Az egyik a végrendeletet megíró Bársony János józan ítélőképességét kérdőjelezte meg, a másik a zsidó származás biológiai kimutathatóságának tagadása volt.

Előterjesztésében Bársony Éva a következőképpen nyilatkozott: „Apámat a zsidóság elleni harc fanatizálta. Apám gyűlölte a zsidóságot, mint ellenséget. A fanatikus gyűlölet pedig elveszi a tiszta látást, még fiatal embereknél is, hát még élete alkonyán járó embernél.”¹²⁸ A két érv közül ez volt a kevésbé hangsúlyos. A másik viszont a per legfontosabb vitapontját is jelentette: létezik-e, létezhet-e olyan tudományosan megalapozott módszer, mellyel kimutatható vagy cáfolható az egyén zsidó származása? Bársonyné ügyvédje tagadta, hogy van ilyen módszer. A tárgyaláson hangsúlyozta, hogy Magyarországon csupán Méhelő Lajos állítja, hogy a zsidó eredet vérvizsgálattal megállapítható, ugyanakkor Méhelő „tanítását sem fogadja el a tudományos világ, nincs tehát annak különösebb értéke”.¹²⁹ Úgy fogalmazott, hogy „még a legnemesebb keresztény emberről sem lehet teljes biztonsággal állítani, hogy valamelyik őse, nőrokona vagy oldalági hozzátartozójának vére nem keveredett-e zsidó vérrel”.¹³⁰

¹²⁷ Törvénytörés. Bársony János professzor végrendelete. *Budapesti Hírlap*, 1926. november 9. 13.

¹²⁸ A fanatikus gyűlölet elhomályosította a végrendelkező tiszta látását. *Az Est*, 1926. október 9. 2.

¹²⁹ A végrendelet nem a vallás, hanem a faj ellen akar védekezni. *Az Est*, 1926. október 9. 2.

¹³⁰ Nem lehet bizonyítani, hogy kinek folyik zsidóvér az ereiben. *Friss Ujság*, I. m. 2.

Ennek alátámasztására a felperes ügyvédje az efféle vizsgálatok tudományos értékét tagadó német professzorok munkáiból is idézett.¹³¹ A vérvizsgálati módszer bizonytalanságának és kétes tudományos értékének hangsúlyozásán túl az ügyvéd arra is kitért, hogy maga Bársony János sohasem tett hitet az elmélet mellett.¹³² És valóban – ellentétben Méhelý Lajossal – Bársony eugenikai és faji kérdéseket taglaló írásaiban még csak nem is utalt a vérvizsgálatra, a vérindexre.

A végrendelet érvénytelenítése ellen küzdő családtagok többsége ezzel szemben úgy érvelt, hogy a „faji” hovatartozás vérvizsgálattal való megállapítása tudományosan megalapozott módszer. Bársony János unokaöccsének, Illésy Ferenc huszár ezredesnek ügyvédje egyenesen Méhelý szakértőként való kirendelését indítványozta.¹³³ Hasonló álláspontot hangoztatott az elhalt szándékait képviselő alapítványi ügyész, Horváth Barna is. Tagadva, hogy a végrendelező lehetetlen elvárásokat támasztott volna, úgy érvelt, hogy a „keresztény vérnek zsidó vérrel való keveredése tudományos alapon igenis kimutatható”.¹³⁴

Az alperesek jogi képviselői közül egyedül az ismeretlen Bársony-örökösök érdekében eljáró Gregus ügygondnok érvelt a végrendelet másfajta értelmezése mellett. Szerinte csak atyai óhajról, erkölcsi parancsról, de nem jogi kötelemről van szó, Bársony célja annyi volt, hogy a lányban olyan lelki beállítódást idézzon elő, amely megakadályozza, hogy „zsidó férfit megszeressen”.¹³⁵

Az özvegy ügyvédje több másodkeresetet is benyújtott további lehetséges örökösök ellen, többek között Bársony Elemér ellen is, annak zsidó feleségére hivatkozva.¹³⁶ Ez utóbbi azért is érdekes, mert unokaöccsét és leszármazottait maga Bársony János is ki-

¹³¹ Elmaradt a Bársony-féle végrendelet mai tárgyalása. *Friss Ujság*, 1926. november 10. 6.

¹³² A vérvizsgálat nem vezethet célra. *Az Est*, 1926. október 9. 1.

¹³³ Törvényszék. Bársony János professzor végrendelete. *Budapesti Hírlap*, I. m.

¹³⁴ *Az Est*, 1926. október 9. 1.

¹³⁵ A vérvizsgálat nem vezethet célra. *Az Est*, I. m. 1–2.

¹³⁶ Bársony professzor végrendelete megakadályozná lánya férjhez menetelét. *Az Est*, I. m. 5.

tagadta már az örökségből, és bár az okokat a végrendeletben nem részletezte, igen valószínű, hogy Bársony Elemér feleségének származása állhatott döntése hátterében. Az azonban különös, hogy a felperes e témát is felhozta, hiszen a zsidó származás kizáró okként való felvetése ellentmondásba került avval a fentebb említett felperesi stratégiával, mely Bársony fanatikus antiszemitizmusát hangsúlyozva próbálta érvényteleníttetni a végrendeletet.

A per végül nem jutott el a verdiktig. 1927 áprilisában a felek már nem jelentek meg a kitűzött tárgyalási napon. Ekkor a bíró meg is jegyezte, hogy reméli, bíróságon kívüli megegyezés születhet.¹³⁷ Végül így is történt: a következő év januárjában már arról írt *Az Est*, hogy az özvegy kiegyezett a Kincstárral. A felperes eszerint elfogadta a végrendelet feltételeit, cserébe egy 1600 pengős alapítvány lekötésére került sor.¹³⁸ Bár az újsághír megfogalmazása nem egyértelmű, utóbbi összeg valószínűsíthetően a teljes örökség átvételéig, azaz Éva majdani házasságkötéséig biztosította volna kiadásait. A hírek szerint – bár állítólag a bírósági eljárás már közel járt az ítélelhirdetéshez – a Vallás és Közoktatási Minisztérium egyezkedett az özvegygel, akit az ügy újabb fordulata miatt saját ügyvédje perelt be, mert a megállapodás miatt elmaradt a honorárium.¹³⁹ Az egyezség megkötése után Bársony unokaöccse, Illésy Ferenc még perújítást kezdeményezett – indoklása szerint nem önös érdekből, hanem azért, hogy „megvédje nagybátyja emlékét és intencióit”¹⁴⁰ –, ismételten a vérvizsgálat tudományos megalapozottságára és Méhelý elméletére hivatkozva, de beadványának nem lett foganata, és az ügy a sajtó napirendjéről is lekerült.

¹³⁷ Bársony tanár végrendeletének érvénytelenítése miatt indított pört szüneteltetik. *Budapesti Hírlap*, 1927. április 30. 12.

¹³⁸ Bársony János professzor özvegye. *Az Est*, 1928. január 26. 4.

¹³⁹ Bársony professzor özvegye kiegyezett a Kincstárral. *Pesti Napló*, 1928. január 25. 9.

¹⁴⁰ Mégis bíróság elé kerülhet Bársony János végrendelete, mert Illésy huszárezredes be akarja bizonyítani, hogy a fajtisztaság tudományosan kimutatható. *Esti Kurir*, 1928. március 10. 6.

Sajtóvisszhang

A per nagy sajtóérdeklődést váltott ki, a különböző napilapok nemegyszer szenzációként, bő terjedelemben számoltak be a fejleményekről. A népszerű bulvárlap, *Az Est* még címlapot is szentelt az ügynek. Mindezt elsősorban az eset szereplőinek ismertsége – az apa és lánya mellett Bársony István és Elemér is híres embernek számított – és a per szokatlan tárgya magyarázza, de egyes lapokban megjelent az ügy politikai dimenziója is.

Véleménycikkek jóval kisebb számban születtek, és olyan írást nem találtam, amelyik a végrendelezővel szimpatizált volna. E hiányt talán az is magyarázza, hogy a faji, fajbiológiai gondolatokat korábban sokszor szimpátiával tálaló szélsőjobb-oldali napilap, a *Szózat* éppen néhány hónappal a per kezdete előtt szűnt meg, a szellemiségét továbbvivő *Előőrs* című hetilapot pedig csak 1928-ban indította el Bajcsy-Zsilinszky Endre. Ugyanakkor Méhelý folyóirata, *A Cél* sem foglalkozott az ügygel.

A pert kommentáló publicisztikai írásokra jó példa a „krajcáros bulvárlap”, a *Friss Ujság* jegyzete, mely a hangsúlyt ugyan a személyes aspektusra helyezte, de a szélesebb politikai közélet bírálatát is megfogalmazta: „Iskolapéldája annak, hogy milyen torz szülői kegyetlenségre ragadja a politikai elfogultság az egyébként fegyelmezett gondolkodású tudós férfiakat is.”¹⁴¹ A szociáldemokrata *Népszava* nemcsak a végrendeletelhagyót ítélte el, hanem összekötötte az esetet a rezsim általánosabb bírálatával. A szerző szerint az „áltudományos elmélet” mely az „ostoba és erkölcstelen” döntéshez vezetett, „azt mutatja, hogy milyen mételeyt hord be nemcsak a társadalmi, de a családi életbe is – a kurzus szellemi bolondgombáival”.¹⁴²

¹⁴¹ Az antiszemita Bársony professzor elfogult végrendelete. *Friss Ujság*, 1926. június 24. 4.

¹⁴² Bársony Éva öröksége és – a zsidóvér. *Népszava*, 1926. október 9. 9.

Faj és Vér

Az ügy legérdekesebb és a magyar politikai eszmetörténet és tudománytörténet szempontjából leginkább releváns része a faji aspektus, a zsidó származás biológiai meghatározhatósága körüli polémia.

A végrendeletből kitűnik, hogy Bársony az egyén zsidó voltát, zsidó származását szigorúan faji szempontból határozta meg; nem felekezeti hovatartozásként, nem a *Háláchá* vagy a kánonjog alapján megállapítandó kérdésként, hanem kizárólag biológiai tulajdonságként. Az egyén szabad identitásválasztásának liberális elve természetesen fel sem merülhetett nála.

A végrendelet azon kitétele, melyben Bársony lánya leendő férjének még a legcsekélyebb mértékű zsidó származást sem engedte, felismerhető a rasszizmus egy klasszikus toposza, a „one-drop of blood” (egy csepp vér) elve,¹⁴³ amely a magyarországi „tudományos” antiszemitizmus képviselői körében is közkeletű elképzelés volt. A korszak fősodorbéli antiszemitéira általánosságban nem jellemző, hogy a zsidóság állítólagos faji, főleg biológiai alacsonyabb rendűségét hangoztatták volna, ellenben a fajbiológusok körében elterjedt volt e felfogás. A már itt is többször megidézett Méhely Lajos úgy érvelt, hogy a történelem folyamán a zsidók körében a „hamisítatlan afrikai vér” lett uralkodó, mégpedig azért, mert az „alacsonyabbrendű fajta vére szívósan öröklődik”.¹⁴⁴ A vegyes házasságok ellen is ugyanezen elv alapján érveltek. Méhely okfejtésében eljut a nemzethalál toposzának fajbiológiai újrafogalmazásáig: „A zsidók asszimilációja tehát teljesen meddő kísérletezés, azonban a magyar–zsidó házasságok általánossá válása azzal a zsidóságra nézve nagy előnnyel járna,

¹⁴³ Talán legismertebb helyi változata az Egyesült Államok egyes régióiban hosszú ideig meghatározta a mindennapi életet: valaki bármilyen kismértékben is volt afrikai származású, a korabeli társadalomban kizárólag feketének számított, és annak minden következményét el kellett szenvednie. G. Reginald DANIEL–Josef Manuel CASTAÑEDA-LILES: Multiracial Identities. In: John Hartwell MOORE (ed.): *Encyclopedia of Race and Racism. Volume 2, g–r*. Thomson Gale, Detroit–New York–San Francisco–New Heaven–Waterwille–London, 2007. 324.

¹⁴⁴ MÉHELY Lajos: A magyar tragédia élettudományi okai. IV. közlemény. *A Cél*, 1923/8–9. 230.

hogy a magyarság elzsidósodását vonná maga után.”¹⁴⁵ Méhelly tanítványa, Koller K. Pius sikeresen megvédett doktori értekezésének alapgondolata is ugyanez volt, amikor hajminták vizsgálatával kívánta bizonyítani, hogy a zsidó és nem zsidó vegyes házasságokból születő gyermekek a zsidó szülő tulajdonságait – jelen esetben haját – öröklik.¹⁴⁶

A végrendelet körüli kontroverzia szorosan kapcsolódott a tudományos rasszizmus egy akkoriban szintén népszerű másik gondolatához is, miszerint a faji hovatartozás vérvizsgálat útján kimutatható. Az alperesek erre hivatkozva kérték a végrendelet érvényben hagyását, míg a felperes az elmélet tudománytalansága mellett érvelt.

A vér faji jelentőségével kapcsolatos elméletek a korszakban Európa-szerte népszerűek voltak. Az 1920-as években a genetika még gyerekcipőben járt. A DNS ma elfogadott modelljének leírásáig még évtizedeket kellett várni, így tulajdonképpen természetes, hogy politikai szempontoktól függetlenül is különféle, ma már furcsának tűnő spekulációk láttak napvilágot. Azokban a rasszista elméletekben azonban, melyek a vért tették meg a származás és a faji hovatartozás legbiztosabb jelölőjévé, megalkotóik nem csupán természettudományos – vagy annak látszó – érveléssel álltak elő, de mindezt hozzákapcsolták a vérhez kötődő kulturális toposzokhoz is. A vér mint a nemzeti-faji összetartozás szimbóluma így meg is haladta a tudomány dimenzióját.¹⁴⁷ Az efféle vérvizsgálatok és az azokból felállított vérindexek így elősegíthették különféle politikai ambíciók legitimációját. Jól példázzák ezt azok a törekvések, melyek a két világháború közötti

¹⁴⁵ MÉHELY Lajos: A magyar tragédia élettudományi okai. V. közlemény. *A Cél*, 1923/10–11–12. 305.

¹⁴⁶ KOLLER K. Pius: *Faj és haj. Doktorátusi értekezés*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1926.

¹⁴⁷ MARIUS TURDA–PAUL WEINDLING: Eugenics, Race and Nation in Central and Southeast Europe, 1900–1940. A Historiographic Overview. In: MARIUS TURDA–PAUL WEINDLING (eds.): *„Blood and Homeland”: Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900–1940*. Central European University Press, Budapest, 2007. 13.

Romániában próbálták hasonló módszerekkel bizonyítani a székeltek elmagyarosodott román voltát.¹⁴⁸

Az elmélet magyarországi történetében szintén Méhelő Lajos játszotta a kulcsszerepet. Nem véletlen, hogy neve a perben is sokszor előkerült. Bár bírósági meghallgatására végül nem került sor, a zoológusprofesszor távollétében is az ügy egyik fontos szereplőjévé vált. Méhelőt – aki 1926-ban a Német Vércsoporttudományi Társaságnak¹⁴⁹ (Deutsche Gesellschaft für Blutgruppenforschung) is tagja lett¹⁵⁰ – legjobban a különböző populációkban a vércsoportok arányát megadó vérindex faji jelentősége foglalkoztatta. „Az idevágó irodalom adataiból kitűnik, hogy a mai nap ismeretes négy vércsoport minden népben más-más arányban foglaltatik, s ha ezekből az arányszámokból kiszámítjuk a bichemical indexet, közelfekvő a gondolat, hogy ez az index egyúttal az illető nép faji meghatározója.”¹⁵¹ Az elméletet azonban korántsem övezte tudományos konszenzus: bizonytalansága, kétes magyarázóértéke már akkor is nyilvánvaló volt. 1926-os írásában Méhelő is elismerte, hogy a teória még „nagyon tökéletlen”.¹⁵² Néhány évvel később – ellentmondva korábbi nyilatkozatainak – le is tagadta, hogy valaha központi jelentőséget tulajdonított volna a vérindexnek.¹⁵³

A per szempontjából különösen érdekes, hogy a Méhelő által hirdetett vérindexelmélet nem az adott egyének faji hovatartozását lett volna hivatott megállapítani, hanem makrocsoportok, a

¹⁴⁸ Uo. 14.

¹⁴⁹ A társaságot 1926-ban alapította Otto Reche német antropológus, a vércsoportokat és „fajt” összekapcsoló elmélet egyik legismertebb teoretikusa. Katja GEISENHAINER: „War in particular offers exceptionally favourable opportunities for surveying foreign racial material”: The effects of World Wars on anthropologist Otto Reche’s activities. *Anthropological Notebooks*, 2009/2. 73.

¹⁵⁰ Marius TURDA: „If Our Race Did Not Exist, It Would Have to Be Created”: Racial Science in Hungary, 1940–1944. In: Anton WEISS-WENDT-RORY YEOMANS (eds.): *Racial Science in Hitler’s New Europe, 1938–1945*. University of Nebraska Press, Lincoln–London, 2013. 241.

¹⁵¹ MÉHELŐ Lajos: *A magyar fajvédelem irányelvei*. Held Irodalmi és Nyomdavállalat, Budapest, 1926. 12.

¹⁵² Uo. 13.

¹⁵³ MÉHELŐ Lajos: *Az én antiszemitizmusom*. Held Irodalmi és Nyomdavállalat, Budapest, 1930. 7.

különböző „fajok” biológiai különbözőségét bizonyította volna a vércsoportok eltérő megoszlása alapján. Éppen ezért kérdéses, hogy ha Méhelýt a tárgyalásra valóban megidéztek volna szakértőként, hogyan is tudta volna megindokolni, hogy a fentebb ismertetett indexek alapján meghatározható a majdani vőlegényjelölt származása. Erre az ellentmondásra a peres felek nem reagáltak, inkább általánosságban nyilatkoztak Méhelý elméletéről.

Bár az alperesek jogi képviselői, vagy az állami tisztségviselőként a végrendelkező szándékait reprezentáló Horváth Barna nem elfogulatlan, semleges szereplőként voltak jelen a tárgyaláson, nem is tudhatjuk, hogy magánemberként mit is gondoltak a fajbiológiai elképzelésekről. Az, hogy mégis ezekre hivatkozó érvelést adtak elő, arra utal, úgy vélhették, hogy a faji argumentáció, Méhelý Lajos elmélete meggyőzheti a bíróságot. Úgy gondolhatták tehát, hogy a fajbiológiai gondolatok bizonyos társadalmi elfogadottsággal rendelkeznek.

Utóélet – Bársony Éva a per után

A per miatt nyilvánvalóan megromlott a személyes viszony a rokonok között, de ez nem jelentette a kapcsolatok végleges megszakítását. Alig két hónappal az ügyet lezáró megegyezés után, a professzor bátyja, Bársony István író elhunytakor kiadott gyászjelentésben Bársony Éva neve is a felsorolt gyászoló unokahúgoké között szerepel,¹⁵⁴ és az elkövetkező évek társasági hírei között több tudósítást is olvashatunk olyan eseményekről, melyeken a korábbi fel- és alperesek egyaránt jelen voltak.

Bársony Éva későbbi élete fordulatosan alakult. 1928-ban kötött házasságot Petrovits Vidor autóversenyzővel. Már az eljegyzésük alkalmából megtartott teadélutánon olyan prominens személyiségek tették tiszteletüket, mint a dán és az osztrák nagykövet, vagy Szabolcska Mihály költő.¹⁵⁵ A szentendrei szerb származású, korábban újságíróként is dolgozó, több nyelven

¹⁵⁴ *MTI*, 1928. március 13. 22:53. 19. kiadás.

¹⁵⁵ A Zserbóban. *Színházi Élet*, 1928/7. 89–91.

beszélő vőlegény állítólag hetediziglen bizonyította felmenőinek keresztény voltát.¹⁵⁶ A fiatal házaspár a társasági hírek gyakori szereplője volt. Petrovits egy ideig az Autoclub sportigazgatói tisztségét is betöltötte, ugyanakkor több botrányban is érintett volt – az Autoclubból is kénytelen volt távozni.¹⁵⁷ A házasság 1932-ben válással végződött.¹⁵⁸

A válás utáni években, mivel a „nagy vagyon semmivé foszlott”, Bársony Éva maga is újságíróként dolgozott,¹⁵⁹ fordítóirodát alapított,¹⁶⁰ és egy időben a Külügyminisztérium sajtóosztályának munkatársa volt.¹⁶¹ 1936-ban újra férjhez ment,¹⁶² gróf Dessewffy Gyulával, a *Kis Újság* későbbi tulajdonos-főszerkesztőjével, a háború alatti ellenállási mozgalom, majd a koalíciós évek közéletének meghatározó alakjával házasodott össze.¹⁶³ Grófnéként aktívabb szerepet vállalt a közéletben is. 1939-ben a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság elnökségi tagja.¹⁶⁴ Mái kiadatlan, 1944-ben vezetett naplója fontos forrása az ellenállási mozgalom történetének.¹⁶⁵ Újszászy István tábornok, a kiugrási kísérlet egyik előkészítőjének visszaemlékezései szerint Bársony Éva a háború alatt kapcsolatban állt a brit hírszerzés

¹⁵⁶ Az elegáns sportember. *Pesti Napló*, 1932. november 13. 15.

¹⁵⁷ Uo.

¹⁵⁸ „How long will it last”. *Színházi Élet*, 1932/31. 28.

¹⁵⁹ Újságíró lett Bársony professzor leánya. *Ujság*, 1932. augusztus 6. 6.

¹⁶⁰ Bársony Éva üzlettársával, Hasenfeld Olgával volt a Tradux Tudományos Irodalmi és Kereskedelmi Fordítóiroda tulajdonosa. *Budapest és Környékének Betűrendes Távbeszélő Névsora*. 1936. I. kötet, 351.

¹⁶¹ Társas élet: A Zserbóban. *Színházi Élet*, 1937/45. 55.

¹⁶² Társas élet: A Zserbóban. *Színházi Élet*, 1937/40. 70.

¹⁶³ Dessewffy Gyuláról lásd HAAS György: Dessewffy Gyula, egy magyar girondista. *Magyar Szemle*, 1989/3–4. 38–52.

¹⁶⁴ VARGA E. László: Egy nem publikált Teleki-levél kapcsán a volt miniszterelnökről. Tények és dokumentumok. *Studia Caroliensia*, 2004/2. 56.

¹⁶⁵ A napló kéziratát az Amerikai Holokauszt Emlékmúzeum kéziratárában őrzik (DESSEWFFY BÁRSONY ÉVA: *Az a sok tál lencse*. RG-10.436 Aladár Szegedy-Maszák papers. Series 3. Dessewffy Journal. United States Holocaust Memorial Museum Archives, Washington DC), nem tudni, hogy a másol Macskásy Pál tulajdonaként hivatkozott, szintén naplószerű, 1944-es szövegek (TYEKVICSKA Árpád: Királyért – Hazáért. Ifj. Pallavicini György és Pálincás [Pallavicini] Antal életrajzi vázlata. In: *Írások a forradalomról*. Studium Libra Bt.–Nógrád Megyei Levéltár, Balassagyarmat, 2006. 77.) előbbi másolatai-e, vagy attól független feljegyzések.

genfi kirendeltségével.¹⁶⁶ 1944-ben ő fordította franciára Bajcsy-Zsilinszky Endre Szovjetunióba tervezett békekövetségének megbízólevelét.¹⁶⁷

Férjével 1947-ben hagyta el az országot Fehér Lajos tanácsára. A francia katonai attasé teherautóján, ládákban csempészték őket Bécsbe.¹⁶⁸ Elmenekülése után Bársony Évát megfosztották magyar állampolgárságától, és hivatalosan hontalannak számított, amíg az amerikai állampolgárságot meg nem kapta.¹⁶⁹ 1951-től a Szabad Európa Rádió munkatársa volt. A müncheni központnak fordításokat végzett,¹⁷⁰ míg 1952-től a lisszaboni kirendeltség magyar stúdióját vezette. Munkaviszonya mindkét városban 1966-ban szűnt meg.¹⁷¹ A magyar emigráció nyilvánosságában nem számított aktív szereplőnek, de anyagilag is támogatta a *Látóhatár* című folyóirat kiadását,¹⁷² a lap körül kibontakozó polémiában is részt vett.¹⁷³ Életének későbbi alakulásáról keveset lehet tudni. A Szabad Európa Rádió magyar részlegét egy ideig vezető Dessewffy Gyulától még az ötvenes években elvált,¹⁷⁴

¹⁶⁶ Idézi SZELKE László: *Titkok, legendák, sorsok. A Gresham-palota története és angolszász kapcsolatai*. Doktori disszertáció. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Új- és Legújabbkori Történeti Tanszék, Történelemtudományi Doktori Iskola, Piliscsaba. 123. Forrás: https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/Szelke%20L%C3%A1szl%C3%B3_disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf (Letöltve: 2020. 05. 03.)

¹⁶⁷ DEMÉNY Pál: Ellenállók, antifasiszták, 1944. *História*, 1983/2. 7–9.

¹⁶⁸ BOKOR Péter: A dzsungel peremén Dessewffy Gyulánál Curitibában, 1985-ben. *Népszabadság*, 2000. augusztus 5–7.

¹⁶⁹ RFE/RL Personnel Records available at the Vera and Donald Blinken Open Society Archives, unprocessed.

¹⁷⁰ A korábban szintén a rádiónál dolgozó Thassy Jenő és Borbándi Gyula is egybehangzóan megerősítette, hogy Bársony Éva fordítói feladatokat látott el: THASSY Jenő: A nemesség kötelez. In: Uő: *Posztumusz interjú. Válogatás Thassy Jenő hangarchívumából*. Balassi Kiadó, Budapest, 2004. 146.; BORBÁNDI Gyula: *Magyarok az Angolkertben. A Szabad Európa Rádió története*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996. 64.

¹⁷¹ RFE/RL Personnel Records available at the Vera and Donald Blinken Open Society Archives, unprocessed.

¹⁷² A Látóhatár Barátainak Társasága. *Látóhatár*, 1953/2. 137.

¹⁷³ SZEREDI Pál: *Az Új Látóhatár kezdeti évei. A folyóirat szerkesztőségének szétválása 1957–1962*. Barangoló Kiadó, Pilisszentkereszt, 2015. 194.

¹⁷⁴ DESSEWFFY Sándor: Újabb Dessewffy családi iratok az Országos Levéltárban. *Levéltári Szemle*, 1970/3. 633.

gyermek nem született.¹⁷⁵ 1992 decemberében, nyolcvanhárom éves korában, New Yorkban hunyt el.¹⁷⁶

Összegzés

A Bársony János végrendelete körül kibontakozó családi botrány és per már önmagában is különös ügy, de a faji kérdés felmerülése azt is jelenti, hogy az eset által más perspektívából is megfigyelhetjük a kor jobboldali és szélsőjobboldali diskurzusának, faji gondolkodásának és antiszemitizmusának néhány sajátosságát, illetve bővíthetjük ismereteinket e jelenségek szélesebb társadalmi kontextusáról.

Hogy Bársonyt egy ennyire személyes, magánéleti kérdésben antiszemitizmusa, sőt faji antiszemitizmusa ilyen mértékben befolyásolta, arra enged következtetni, hogy korántsem politikai megfontolások vagy a közvélemény befolyásolásának szándéka vezette, hanem mély, személyes meggyőződés. Ezt az is alátámasztja, hogy Bársony János magánemberként „antiszemitább” volt, mint fajbiológus szerzőként.

Nem kevésbé tanulságosak – és a szűken vett ügyön szintén túlmutatnak – azok a perben elhangzott érvek és ellenérvek, amelyek a zsidóság biológiai alapú meghatározhatóságának kérdéséről zajlottak. A vérvizsgálat körüli tárgyalótermi argumentáció néhány mozzanata arra enged következtetni, hogy a zsidóság faji alapú definícióját, a biológiai fajelméletek bizonyos elemeit az efféle gondolatokat hirdetőik szűk csoportjánál szélesebb kör is – ha nem is fogadta el – lehetségesnek tarthatta.

¹⁷⁵ SZEGEDY-MASZÁK Marianne: *Csókolom a kezét*. Libri Kiadó, Budapest, 2014. 158.

¹⁷⁶ „United States Social Security Death Index” database, Family Search (<https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:VSJM-SPB> : 20 May 2014), Eve C Dessewffy, Dec 1992; citing U.S. Social Security Administration, Death Master File, database (Alexandria, Virginia: National Technical Information Service, ongoing).